ODNOS DOBNE STRUKTURE STANOVNIŠTVA I REKREACIJSKOG PEJZAŽA: PRIMJER DUBRAVE U ZAGREBU

RELATIONSHIP BETWEEN THE POPULATION AGE STRUCTURE AND RECREATIONAL LANDSCAPE: AN EXAMPLE OF DUBRAVA, ZAGREB

IVANA CRLJENKO[1]

[1] Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb / *The Miroslav Krleža Institute of Lexicography, Zagreb*

UDK: 314.04:<911.375.64:725.8>(497.5 Zagreb)
=111=163.42
Primljeno / *Received*: 2013-03-18 Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Osnovno polazište rada jest premisa da su demografska obilježja stanovništva koje svakodnevno izgrađuje i konzumira prostor i kulturni pejzaži povezani, odnosno da se demografska slika u većoj ili manjoj mjeri može iščitati u kulturnim pejzažima gradova. Od svih demografskih struktura, u hrvatskim se urbanim pejzažima ponegdje više, a ponegdje manje mogu iščitati dobna, obrazovna, vjerska, ekonomska i etnička/narodnosna struktura, dok su rasna i rodna struktura gotovo nezapažene. U ovom se radu analizira odnos dobne strukture stanovništva i rekreacijskog pejzaža zagrebačke istočne periferije – Dubrave. Najprije se statističkom analizom upućuje na prošlo i trenutačno stanje dobnog sastava te trend starenja Dubravčana. U nastavku se deskriptivnom i/ili statističkom analizom nekih elemenata rekreacijskog pejzaža u Dubravi, poput zelenih površina, dječjih i sportskih igrališta, javnih vrtova, sportskih centara, Grada mladih i vikendica, utvrđuje suvremeno stanje u pejzažu. S obzirom na dominantan proces ubrzanog starenja stanovništva Dubrave, uočen je nesrazmjer između potreba za rekreacijom ostarjeloga stanovništva i realnoga stanja u prostoru. Nedostatak rekreacijskih sadržaja očit je ne samo za stariju populaciju, nego i za mlađu, a razlozi tomu najčešće su povezani s nedostatkom financijskih sredstava i u nekim slučajevima višom razinom odlučivanja od one gradskih četvrti. Izdvojena su dva podtipa rekreacijskog pejzaža: sportsko-rekreacijski i vikendaški pejzaž.

Ključne riječi: dobna struktura, rekreacijski pejzaž, zelene površine, Grad mladih, vikendaštvo, Dubrava

The starting point of this article follows a premise that demographic characteristics of a population, which constructs and consumes space on a daily basis, and cultural landscapes are interconnected, i.e. that certain demographics can be read from urban cultural landscapes in a greater or lesser extent. Of all the demographic structures incorporated in Croatian urban landscapes it is easiest to recognize the age, educational, religious, economic and ethnic/national composition, while the racial and gender structures are almost unnoticed. This paper presents the results of the analysis of the relationship between the population age structure and recreational landscapes of the eastern outskirts of Zagreb – Dubrava. By using the statistical analysis in the first part of the article, the author discusses the past and current age composition, as well as the trend of population aging. After that, the author provides descriptive and/or statistical analysis of some elements of recreational landscape in Dubrava, such as green areas, children's and sports playgrounds, public gardens, sports centers, Grad mladih, and second homes, in order to determine the contemporary situation in the landscape. Considering the dominant process of rapid aging of the Dubrava population, a mismatch between the needs for recreation of the aged population and the real situation in the space was noticed. The lack of recreational facilities is evident not only for those intended for elderly residents, but also for the younger ones; the reasons are usually associated with the lack of financial resources, and in some cases with decision-making processes on a higher level than those of the city districts. Two subtypes of recreational landscapes were differentiated: sports and recreational landscape and second home landscape.

Keywords: age structure, recreational landscape, green areas, Grad mladih, second home phenomenon, Dubrava

Uvod

Uopćeno govoreći, rekreacijski pejzaž jest onaj tip pejzaža elementi kojega služe u svrhu rekreacije, sporta, odmora i relaksacije. Premda se u našim urbanim pejzažima razvijeni, prostrani oblik takvoga pejzaža sa svim ili većinom elemenata dominantno rekreacijskoga karaktera pojavljuje razmjerno rijetko te je zapravo riječ tek o prisutnosti nekih njegovih elemenata, odnosno riječ je o mjestimičnoj zastupljenosti pravoga rekreacijskog pejzaža, u tekstu će se zbog pojednostavljenja govoriti o rekreacijskom pejzažu. Sporadično se pojavljuju elementi rekreacijskog pejzaža, kao što su: biciklistička staza na velikoj prometnici, šumska staza, dječje igralište okruženo stambenim objektima, dok se prostraniji rekreacijski pejzaž može prepoznati u Gradu mladih ili SRC Grana – Klaka, gdje se može govoriti i o sportsko-rekreacijskom pejzažu, jer je ondje funkcija sporta koncentriranija nego drugdje.

U radu se polazi od pretpostavke da rekreacijski pejzaž može poslužiti kao primjer pejzaža iz kojega u određenoj mjeri možemo iščitati dobnu strukturu stanovništva nekoga područja. Susljedno tomu, vizualni odrazi dobne strukture stanovništva nekoga područja mogu se promatrati kroz zastupljenost, rasprostranjenost, očuvanost i raznovrsnost elemenata rekreacijskog pejzaža. U teoriji to izgleda ovako: ako u rekreacijskom pejzažu postoji veći broj održavanih dječjih i sportskih igrališta, sportskih centara i biciklističkih staza, može se očekivati da na tom području živi znatan udio mlađe populacije, dok se ondje gdje se nalaze uređeni trgovi, parkovi, duge šetnice s drvoredima i brojnim klupama za odmor, paviljoni, terase, boćališta, kuglane, ucrtane šahovske ploče, ali i oni elementi koji nisu planski građeni, poput javnih vrtova i nekih vikendica, te ostali sadržaji za rekreaciju starijih osoba, može se očekivati da je populacija u pretežnoj srednjoj dobi ili je već ostarjela. No često se zbog zakonom propisanih procesa odlučivanja na višoj razini od lokalne, koja nerijetko zanemaruje potrebe lokalnog stanovništva, kao i gotovo uvijek prisutnih problema financiranja izgradnje takvih sadržaja, potrebe ne podudaraju sa stvarnim stanjem u prostoru. Rezultat toga može biti dugogodišnji nedostatak rekreacijskih sadržaja, što ometa iščitavanje dobne strukture iz toga tipa pejzaža. Ipak, smatramo da u zagrebačkoj Dubravi postoji malen, ali dostatan broj rekreacijskih sadržaja za

Introduction

Generally, recreational landscape is the type of landscape whose elements serve the purpose of recreation, sports, leisure and relaxation. Although it is fully developed in Croatian urban landscapes, spacious form of such landscape – with all or most of its elements that have dominantly recreational character – appears relatively rarely in our urban landscapes, and only some of its elements are present. Therefore, we can conclude that real recreational landscape is represented sporadically, but due to simplification, in this paper such landscape will be referred to as the recreational landscape. The elements of recreational landscape that occasionally occur are bike trails on the main roads, forest pathways, children's playgrounds surrounded by residential buildings, while the spacious recreational landscape can be recognized in Grad mladih or in the *Grana-Klaka* Sports and Recreational Center, where sports facilities are concentrated more densely than elsewhere, so the developed sports and recreational landscape type is present there.

The article begins with an assumption that recreational landscape can be perceived as an example of the landscape from which we can, to a certain extent, read the age structure of the population living in the area in question. Furthermore, the visual manifestations of the population age structure of a certain area can be seen through the presence, distribution, preservation and diversity of recreational landscape elements. In theory, it looks like this: if there are a number of well-maintained children's and sports playgrounds, sports centers and bike trails in a recreational landscape, we can expect that a substantial proportion of younger population living in that area, while in the places equipped with arranged squares, parks, long tree-lined walkways and numerous benches, pavilions, terraces, bocce courts, engraved chessboards, but also those elements that are not planned, such as public urban gardens and some second homes, as well as other facilities for recreation of elderly residents, we can expect the prevalence of middle-aged or quite old population. However, due to the statutory decision-making process at a higher level than the local one, the results of which often ignore the needs of the local population, as well as frequent problems of financing the construction of such facilities, the needs for recreation do not coincide with the actual situation in the area. The outcome of such a situation may be the lack of recreational facilities over a long period, which disrupts the reading of the age structure from this

potvrđivanje prethodne pretpostavke, tj. da se u određenoj mjeri iz tih sadržaja može iščitati dobna struktura dubravačkog stanovništva i njezine prostorne karakteristike, pa je kao studija slučaja u ovo istraživanju uzeta upravo ta istočna zagrebačka periferija. Također smatramo da njihov manjak ili zapuštenost također upućuju na određene društvene odnose.

Iz navedenoga proizlazi da su ciljevi rada na temelju empirijskoga istraživanja Dubrave potvrditi pretpostavku o mogućnosti iščitavanja dobne strukture stanovništva iz njezina rekreacijskog pejzaža, izdvojiti osnovne podtipove rekreacijskog pejzaža te, izdvajanjem određenih elemenata kulturnog pejzaža, posredno uputiti na prepoznavanje rekreacijskog pejzaža (odnosno, njegovih elemenata). Pritom se nastoji odgovoriti na sljedeća pitanja: Koji su to elementi kulturnog pejzaža koji upućuju na dominantno rekreacijsku funkciju? U kojoj su mjeri dobni sastav i rekreacijski pejzaž u Dubravi povezani, odnosno može li se s višim stupnjem sigurnosti iščitavati dobna struktura iz tog tipa pejzaža? Ako ne može, koji su razlozi tome? Je li odnos dobni sastav – rekreacijski pejzaž u Dubravi dvosmjeran, odnosno utječu li obilježja dobne strukture na vidljivu promjenu rekreacijskog pejzaža i, obrnuto, postoji li planski usmjeren smještaj znatnog broja raznovrsnih rekreacijskih sadržaja koji bi potaknuo doseljavanje populacije određene dobi, ili je riječ o jednosmjernom odnosu i kojem? Je li rekreacijski pejzaž jedinstven ili se unutar njega mogu pronaći dostatna razlikovna obilježja za daljnju tipologiju na nižoj razini? Kako bi se odgovorilo na postavljena pitanja, osim terenskoga istraživanja provedenog u ožujku i travnju 2010., korištene su i statistička metoda za analizu popisne i druge statistike, ponajviše podataka popisa stanovništva 2001., kako bi se dobio što precizniji uvid u dobnu strukturu Dubravčana, kartografska metoda za prikazivanje pojedinih pojava i procesa i njihovih međuodnosa, deskriptivna metoda za kulturnogeografsko opisivanje najistaknutijih elemenata rekreacijskog pejzaža, analiza primarnih i sekundarnih izvora, poput novinskih članaka, za kontekstualiziranje ideje o potrebi uređenja i izgradnje pojedinih elemenata rekreacijskog pejzaža.

type of landscape. Nevertheless, we believe that in Dubrava there is a small, but sufficient number of recreational facilities to verify that assumption, i.e. that the age structure of Dubrava residents and its spatial characteristics can be read from the present elements of recreational landscape, to some extent. For this reason, the eastern periphery of Zagreb was taken as the case study in this research. We also believe that a lack or neglect of recreational elements in this urban space indicates specific social relations.

In accordance with the above-mentioned, we can point out the objectives of this research based on the empirical research conducted in Dubrava, which are as follows: to confirm the assumption that it is possible to read the population age structure from its recreational landscape, to point out the basic subtypes of recreational landscape, to refer indirectly to the possibility of identification of recreational landscape (i.e. its elements) by emphasizing certain elements of cultural landscape. By doing so, we will try to answer the following questions: Which elements of cultural landscape indicate the dominant recreational function? To what extent are the age composition and recreational landscape in Dubrava connected, or can we read the population age structure with a higher degree of certainty from this type of landscape? If not, what are the reasons for that? Is the relationship between the age composition and recreational landscape in Dubrava bidirectional, i.e. do the characteristics of the age structure influence the visible changes in recreational landscape, and vice versa, does the landscape simply represent a planned intention of situating a considerable number of various recreational facilities that would encourage immigration of residents of a certain age, or is it a one-way relationship and which one? Is the recreational landscape a unique one or is it possible to find a sufficient number of distinctive features in it to carry out further typology at a lower level? To answer these questions, various methods were used: field research conducted in March and April 2010, statistical methods for the analysis of census and other statistical data, particularly the 2001 census data, in order to create a more coherent insight into the age structure of the Dubrava residents, cartographic methods for representation of both individual phenomena and processes, as well as their relationships, descriptive methods for cultural and geographic description of the most prominent elements of recreational landscape, and analysis of primary and secondary sources, such as newspaper articles, in order to contextualize the idea of the necessity of planning and building individual elements of recreational landscape.

Pregled dosadašnjih istraživanja

Urbani rekreacijski pejzaž, odnosno njegovi pojedinačni elementi, kao tema domaćih i inozemnih istraživanja zastupljeni su u zadovoljavajućoj mjeri pa će se ovdje izdvojiti samo neki radovi hrvatskih autora.[1] U domaćoj literaturi rekreacijski su sadržaji najčešće tema u radovima i publikacijama iz područja urbanizma i pejzažne arhitekture, šumarstva i agronomije, povijesti umjetnosti, ekonomije (npr. Kušen, 1998., 2004., Štulhofer, Muraj, 2003.; Bell, 2005; Pegan, 2007., 2012.; radovi M. Obada-Šćitarocija, B. Šišića, B. Dumbović Bilušić i dr.), u kojima se autori iz vizure vlastite struke ili interdisciplinarno bave opisom, smještajem, strukturom, ulogom i/ili planiranjem jednog ili više rekreacijskih elemenata (osobito je bogata literatura o gradskim parkovima i vrtovima). U geografskoj se literaturi pojedinačni elementi rekreacijskog pejzaža gradova proučavaju u širem kontekstu urbanog razvoja turizma, rekreacije, prometa i urbane strukture. O gradskim trgovima, primarno o poslovnoj funkciji središnjih zagrebačkih trgova, pisao je V. Prelogović (2000.). No u radu je Prelogović opisao i one sadržaje koje tzv. trgovi-parkovi "zelene potkove" imaju, a koje služe za ugodan boravak i susretanje ljudi. Tako izdvaja sljedeće: "Na navedenim trgovima uređena je zelena površina (drvoredi, travnjaci i cvjetnjaci), postavljene su klupe za odmor, uređena je rasvjeta i staze za šetnju sve u svrhu ugodnijeg boravka ljudi" (Prelogović, 2000: 90). O šumskim područjima, preciznije o parku prirode Medvednica kao rekreacijskom području Zagrepčana pisao je V. T. Opačić (2001.), a isti se autor bavi i fizionomskim implikacijama vikendaštva u urbanim pejzažima (Opačić, 2009., 2012.). Biciklističke staze kao dio rekreacijskog i, dakako, prometnog pejzaža Zagreba dio su istraživanja A. Lukić i suradnika (Lukić et al., 2011.).

Unatoč brojnim radovima o pojedinačnim elementima rekreacijskog pejzaža, zapaža se mnogo manje radova o rekreacijskom pejzažu

[1] Od inozemnih tek valja izdvojiti opsežnu dvosveščanu enciklopediju posvećenu rekreaciji i dokolici u Americi (*Encyclopaedia of Recreation and Leisure in America*) iz 2004. glavnog urednika G. S. Crossa, koja suvremenim leksikografskim pristupom sveobuhvatno istražuje i opisuje fenomen rekreacije, tako i rekreacijskog pejzaža, te knjigu *The Geography of Tourism and Recreation* (2006., treće izd.) autora C. M. Halla i S. J. Pagea, koji s geografskog aspekta pristupaju istom fenomenu.

Previous research

Urban recreational landscape and its individual elements as the topics of Croatian and foreign research are sufficiently represented in the academic bibliography, so on this occasion the focus is only on some research conducted by Croatian authors.[1] In Croatian sources recreational elements are often research topics of papers and publications related to urban planning and landscape architecture, forestry and agriculture, art history, economics (e.g. Kušen, 1998, 2004; Štulhofer, Muraj 2003; Bell, 2005; Pegan 2007, 2012; research of M. Obad-Šćitaroci, B. Šišić, B. Dumbović Bilušić, etc.), in which the authors from their own professional perspectives or by using interdisciplinary approach address the issues of description, distribution, structure, role and/or designing one or more recreational elements (particularly abundant is the bibliography on urban parks and gardens). In geographical research individual elements of recreational landscapes are studied in the broader context of urban development of tourism, recreation, transport and urban structure. Town squares, primarily the business functions of central Zagreb squares, was the research topic of V. Prelogović (2000). However, Prelogović also described those objects in so called square-parks of the "green horseshoe", which serve both as a meeting point and as pleasant places to stay at. So he states the following: "These squares contain arranged green areas (lines of trees, lawns, flower beds), benches for resting, arranged lighting and walkways, all for the purpose of a pleasant stay" (Prelogović, 2000: 90). The forest areas, particularly the Medvednica Nature Park, which is a recreational area for Zagreb residents, was the research topic of V. T. Opačić (2001). The same author also investigated in the physiognomic implications of second homes in urban landscapes (Opačić, 2009, 2012). Bicycle lanes as a part of both recreational and transport landscape of Zagreb are a partial research object of A. Lukić and associates (Lukić et al, 2011).

In spite of plenty research on individual elements of recreational landscape, there is a

[1] From the foreign ones, a comprehensive two-volume encyclopaedia devoted to recreation and leisure in America (*Encyclopaedia of Recreation and Leisure in America*) published in 2004 and edited by G. S. Cross should be mentioned. By using modern lexicographical approach, the encyclopaedia comprehensively explores and describes the phenomenon of recreation, as well as leisure landscape. The second book is *The Geography of Tourism and Recreation* (2006, third edition) by C. M. Hall and S. J. Page, who used geographical approach to explain the same phenomenon.

kao tipu pejzaža, ponajprije o njegovu odnosu s dobnom strukturom stanovništva. Upravo stoga treba izdvojiti djelo *Urbanizam: uvod u detaljno urbanističko planiranje* urbanista Srečka Pegana (2007.), jer se u njemu obrazlažu preferencije koje određene dobne skupine imaju s obzirom na rekreacijske sadržaje. S obzirom na sličnost dvaju pristupa u proučavanju rekreacijskoga pejzaža, onoga pragmatičnijeg (urbanističko-planerskoga) i onoga istraživački usmjerenog (primarno urbanogeografskog), Peganovo djelo je zanimljivo i zato jer se u njima ta dva pristupa bitno približavaju.

S planersko-urbanističkoga stajališta promatrani, gotovo svi elementi rekreacijskoga pejzaža, osim bespravno uređivanih javnih vrtova i bespravno izgrađenih vikendica, predmet su planskog usmjeravanja razvoja nekoga područja. Tako su sve uređene zelene površine (šetnice s drvoredima, parkovi, perivoji i ostalo zelenilo), dječja i sportska igrališta te svi otvoreni i zatvoreni sportski objekti, šumske i biciklističke staze, vinske ceste, legalno izgrađene vikendice i zaštićena područja elementi pejzaža, čija se izgradnja u pravilu dobro promišlja i planira u okviru urbanističkih planova. Pritom se nastoje zadovoljiti osnovna načela planiranja rekreacije, a to su: da se omogući rekreacija što većem broju korisnika svih dobnih i socijalnih skupina, da se korisnike postupno uključuje u različite načine rekreiranja, koji moraju biti primjereni psihičkim i fizičkim osobinama pojedinaca, da se ponudi što je moguće veći broj različitih oblika rekreacije i dr. (Pegan, 2007: 133). Za kulturnogeografska istraživanja pejzaža osobito je zanimljivo prvo načelo, jer ono povezuje dobnu i socijalnu strukturu stanovništva s kulturnim pejzažima.

Kada govori o odnosu rekreacijskih sadržaja i dobnog sastava stanovništva, Pegan (2007: 133) ističe da se rekreacijski sadržaji po svojoj fizionomiji i dominantnom obliku rekreacije razlikuju ovisno o obilježjima pojedinih kontingenata dobne strukture. Tako "...djeci (starost do 14 godina) treba omogućiti svakodnevnu igru na dječjim igralištima odvojenim od prometa i u blizini mjesta stanovanja. Igrališta mogu biti zasebne površine ili površine u sastavu drugih površina kompatibilnih namjena... Mladi (starost od 14 do 21 godine) sastaju se svakodnevno da bi ostvarili socijalne kontakte. Njima nije toliko važna oprema prostora koliko je značajno da mjesto sastajanja bude izvan neposredne kontrole roditelja...". Sredovječnu populaciju

significant lack of books and papers on recreational landscape as a type of landscape, especially ones dealing with its relationship with the population age structure. Therefore, the book *Urbanism: An Introduction to the Detailed Planning* by urban planner Srečko Pegan (2007) should be pointed out, because the book explains the preferences of certain age groups regarding recreational facilities. Considering the similarity of the two approaches in the study of recreational landscape, the one that is more pragmatic (the urban planners' one) and the one that is research-oriented (primarily urban-geographical), Pegan's book is also interesting because these two approaches are essentially approaching each other.

From the urban planners' viewpoint, almost all elements of recreational landscape, except the illegally designed public urban gardens and illegally built second homes, are subjects of planned development of an area. Thus all designed green areas (tree-lined promenades, parks, gardens and other green zones), children's and sports playgrounds and all indoor and outdoor sports facilities, forest and biking trails, wine routes, legally constructed second homes and protected areas, are the elements of landscape whose construction is generally well planned within the urban development plans. Thereby, the planners strive to satisfy the basic principles of recreation planning – to provide recreation for as many users of all ages and social groups as possible, to gradually involve the users in different ways of recreation, which has to suit mental and physical characteristics of individuals, to offer as many different forms of recreation as possible, etc. (Pegan, 2007: 133). The first principle is especially interesting for landscape research from the point of view of cultural geography, because it relates the population age and social structures to cultural landscapes.

When discussing the relationship between recreational facilities and the population age composition, Pegan (2007: 133) points out the fact that recreational facilities, according to their physiognomy and dominant form of recreation, vary by the characteristics of particular segment of age structure. Thus, "... children (aged up to 14) should be allowed to participate in everyday play on playgrounds separated from traffic and in the vicinity of their homes. Playgrounds could be separate areas or areas within other areas of compatible purposes... Young people (aged 14 to 21) meet on a daily basis in order to achieve social contacts. They do not care so much about the equipment of a meeting space as about the fact that a meeting place should be outside the direct parents' control..." Middle-

"...privlači i motivira visokokvalitetno opremljen prostor s polifunkcionalnim sadržajima za rekreaciju... To su reprezentativna mjesta, nužno dobro prometno povezana, te s mogućnošću jednostavnog prilaza i parkiranja vozila". Starije stanovništvo je "...manje mobilna skupina koja traži dobru organizaciju i programirano vođenje aktivnosti. Bitna je kvaliteta uređenja prostora i prirodnog okruženja". Ipak, nerijetko se, kako je već naglašeno i kako će se vidjeti na primjeru Dubrave, potrebe i realnost umnogome razilaze.

Dobna struktura Dubrave

Pedesetak sportskih klubova, postojanje dvaju velikih sportsko-rekreacijskih područja (SRC Grana – Klaka i Grad mladih), mnoga premda još uvijek nedostatna dječja i sportska igrališta te planovi izgradnje novih, povećanje dužine biciklističkih staza kojima se u načelu više koriste mlađi stanovnici i sl. u određenoj mjeri mogu upućivati na činjenicu da je Dubrava razmjerno "mladi" gradski kvart. Ipak, povećava se broj i raznolikost rekreativnih sadržaja za stariju dob (osobito u Kulturnome centru), što može upućivati na starenje populacije.

Naime s 24,8% mladog stanovništva 2001. Dubrava je, kao izrazito doseljeničko područje gradske periferije (Sl. 1. i Sl. 2.), među "najmlađim" zagrebačkim dijelovima (osobito Donja Dubrava u kojoj je 2001. živjelo 26,7% stanovnika mlađih od 19 godina). U skladu s tim udio starijih od 60 godina u odnosu na ostale gradske četvrti 2001. bio je mnogo niži (16,9%) (Prelogović, 2008: 167; Crljenko, 2012a: 32).[2]

Unatoč tomu što je i danas Dubrava "mlado" zagrebačko područje, treba istaknuti da se usporedbom odnosa mladog i starog stanovništva sa stanjem iz 1981. jasno uočava da je i stanovništvo Dubrave zahvaćeno procesom starenja. Stoga se više ne može govoriti o izrazito mladom gradskom području. Godine 1981. odnos mladog i starog stanovništva iznosio je 30,2% : 8,7%, a 2001. taj je odnos bio 25,9% : 17,6%. Sljedeći popis 2011. zabilježio je još

[2] Gradske četvrti Sesvete i Stenjevec također obilježava veći udio mladog stanovništva (Sesvete 26,3%, Stenjevec 26,0%), dok su središnje gradske četvrti područja s većim udjelom starog stanovništva (npr. Donji grad 28,3%, Gornji grad Medveščak 27,1%) (Prelogović, 2008: 167; Crljenko, 2012a: 32).

aged population, "... is attracted to and motivated by a well-equipped space with multifunctional recreational facilities... These places should be representative, well-connected, and with easy access to roads and parking places." Older population is "... a less mobile group which seeks good organization and programmed guidance of activities. The essential thing is the quality of spatial planning and natural environment." Nevertheless, it is very often the case that the needs and reality diverge greatly, as it will be pointed out in the case of Dubrava.

Age Composition of the Population of Dubrava

About fifty sports clubs, the existence of two major sports and recreational areas (the SRC *Grana-Klaka* and Grad mladih), many – but still insufficient – children's and sports playgrounds, as well as plans for building new ones, lengthening of bicycle lanes, which are generally used more widely among younger residents, and so on, may point, to some extent, to the fact that Dubrava is a relatively "young" city district. However, the number and variety of recreational activities for senior citizens (especially in the Dubrava Cultural Center) are also increasing, which can indicate the process of population aging.

Namely, with 24.8% of young residents in 2001, Dubrava is, as a highly migrational area of urban periphery (Fig. 1 and Fig. 2), among "the youngest" of Zagreb districts (especially Donja Dubrava, where 26.7% of the population was below 19 years of age in 2001). Accordingly, in 2001 the proportion of residents above 60 years of age was much lower (16.9%) than in other districts (Prelogović, 2008: 167; Crljenko, 2012a: 32).[2]

In spite of the fact that even today Dubrava is considered a "young" part of Zagreb, it should be noted that by comparing the share of young and old Dubrava population in 2001 to the situation in 1981, it is quite clear that Dubrava residents have been affected by the aging process. Therefore, we cannot speak of Dubrava as a dominantly young district any longer. In 1981 the ratio between young and old population was 30.2% : 8.7%, while in 2001 the same ratio was 25.9% : 17.6%.

[2] The city districts of Sesvete and Stenjevec also have a larger proportion of young people (Sesvete 26.3%, Stenjevec 26.0%), while the central city districts are typically areas with a higher proportion of older population (e.g. Donji grad 28.3%, Gornji grad - Medveščak 27.1%) (Prelogović, 2008: 167; Crljenko, 2012a: 32).

Slika 1. Gradske četvrti Zagreba 1999.
Izvor: Prelogović, 2008.
Figure 1 City districts of Zagreb in 1999
Source: Prelogović, 2008

dramatičnije promjene. Naime udjeli najmlađeg i najstarijeg stanovništva gotovo su se izjednačili (0–19 godina 22,9%, više od 60 godina 20,9%). Usporedbom udjela petogodišnjih dobnih skupina evidentiranih tijekom dvaju posljednjih popisa stanovništva (2001. i 2011.), jasno se očituje porast udjela starijih dobnih skupina na račun onih mlađih (Sl. 3.), što izravno upućuje na ubrzan proces starenja stanovništva. U samo deset godina evidentno su porasli gotovo svi

The 2011 population census recorded even more dramatic changes. Namely, the shares of the young and the old population became almost equal (22.9% of population aged 0-19, and 20.9% of the population above 60 years of age). If we compare the shares of five-year age groups recorded during the last two censuses (in 2001 and 2011), we can observe the increase of older age groups at the expense of younger ones (Fig. 3), which indicates rapid population aging. In fact, in just ten years

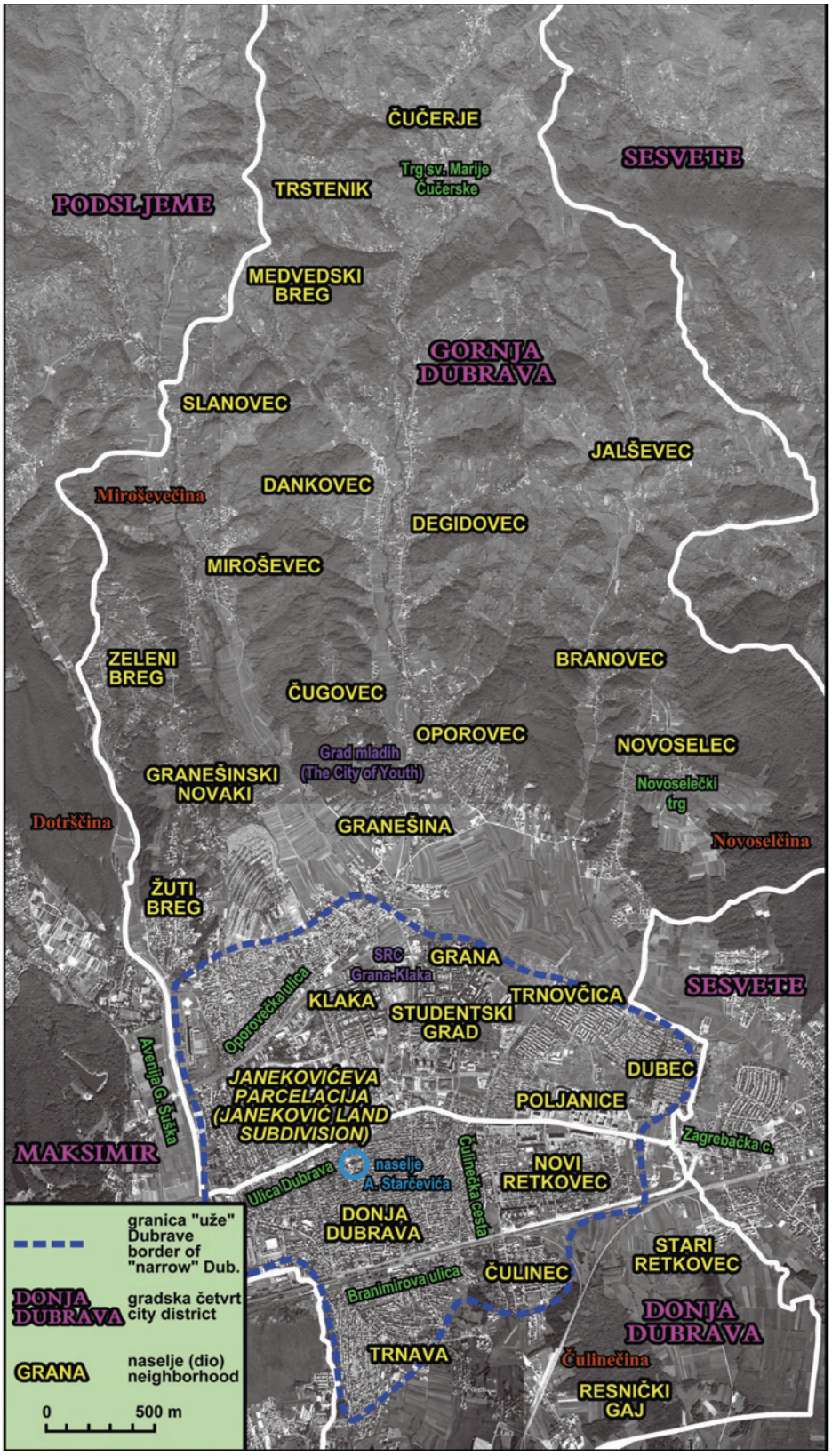

Slika 2. Smještaj Dubrave i njezinih glavnih dijelova (naselja)
Izvor: podloga: Ortofoto snimke 1998.
Figure 2 Location of Dubrava and its main parts (settlements)
Source: basic layer: Orthophoto images 1998

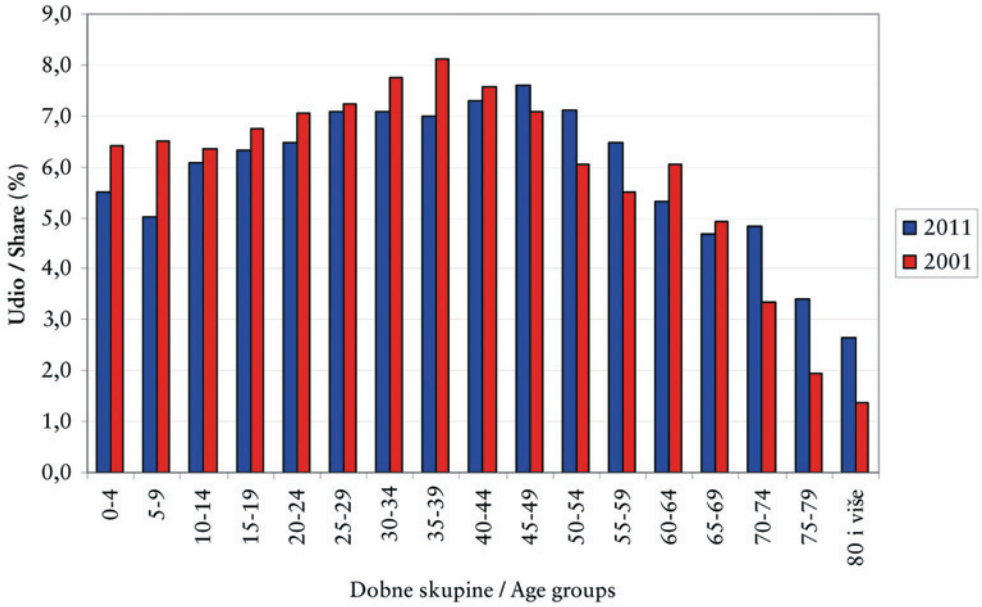

Slika 3. Sastav stanovništva Dubrave prema dobi 2001. i 2011.
Izvor: Popisi stanovništva, kućanstava i stanova 2001. i 2011.
Figure 3 Age composition of Dubrava population in 2001 and 2011
Source: Censuses of Population, Households and Dwellings in 2001 and 2011

petogodišnji udjeli od 45 godina naviše, dok su se oni u mlađim i srednjim godinama smanjili u odnosu na 2001.

Na starenje stanovništva upućuju i indeks starosti, prosječna starosti te stupanj ostarjelosti stanovništva. Indeks starosti je 2001. iznosio 68, dok je 1981. bio 30 (Crljenko, 2012a: 33).[3] Najnoviji podaci (2011.) upućuju na drastično povećanje indeksa starosti (91!), što znači da na 100 mladih dolazi 91 stara osoba (Sl. 4.). Prosječna starost stanovnika Dubrave u tridesetogodišnjem razdoblju porasla je s 34,4 (1981.) na 40,2 (2011.). Pokazatelj ostarjelosti stanovništva upućuje na prelazak s obilježja "na pragu starosti" koje su Dubravčani imali 1981. (91,4 boda), preko obilježja "starosti" 2001. (78,8 bodova) do "duboke starosti" 2011. (72,5 bodova) (prema Nejašmić, 2005: 191). Dakako, razloge ostarjelosti Dubravčana treba promatrati u kontekstu starenja cjelokupnoga hrvatskog stanovništva (indeks starosti 115, 2001.), kojim nisu izuzeti ni stanovnici Dubrave.

[3] Stanovništvo Dubrave 1981. pripadalo je tipu "na pragu starenja" (indeks starosti između 23,0 i 34,9), a 2001. pripada tipu "duboka starost" (indeks starosti između 55,0 i 99,9) (prema Nejašmić, 2005: 181).

nearly all five-year age groups above 45 years of age clearly increased their shares, while the share of younger and middle-aged population decreased in comparison to the 2001 census data.

The population aging is also indicated by the aging index, mean age and level of aging. In 2001 the aging index was 68, while in 1981 it was 30 (Crljenko, 2012a: 33).[3] The most recent data (2011) indicate a dramatic increase of the aging index (91!), which means that the ratio is 91 old residents to 100 young residents (Fig. 4). The mean age of Dubrava residents in the thirty-year period increased from 34.4 (1981) to 40.2 (2011). The degree of aging indicates the transition from the characteristics of "the threshold of aging" type, which Dubrava residents had in 1981 (91.4 points), through the characteristics of the "aged population" type in 2001 (78.8 points) to the "old population" type in 2011 (72.5 points) (after Nejašmić, 2005: 191). Naturally, the reasons for the aging of Dubrava population should be considered in the context of the aging of the entire Croatian population (aging index 115 in 2001), and surely Dubrava population is no exception in the aging process.

[3] In 1981 the population of Dubrava was "on the threshold of aging" (aging index between 23.0 and 34.9) and in 2001 it belonged to the type of "old population" (aging index between 55.0 and 99.9) (after Nejašmić, 2005: 181).

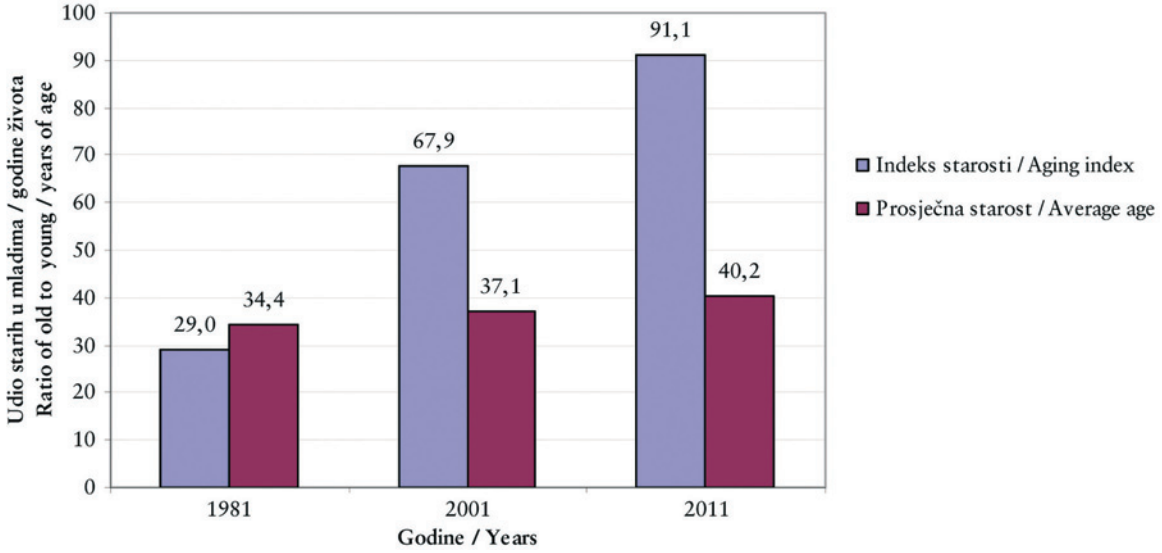

Slika 4. Indeks starosti i prosječna starost stanovnika Dubrave 1981.-2011.
Izvor: Popisi stanovništva 1981, 2001. i 2011.

Figure 4 Aging index and average age of Dubrava population 1981-2011
Source: Censuses of Population, Households and Dwellings in 1981, 2001 and 2011

Unutar Dubrave postoje razlike u dijelovima koje karakterizira mlađe, odnosno staro stanovništvo. Tako je, prema indeksu starosti, stanje lošije u Gornjoj Dubravi nego u Donjoj Dubravi (u Gornjoj Dubravi taj indeks iznosi 94,3, a u Donjoj 85,8). Ako se indeksi starosti promatraju još detaljnije, npr. na razini statističkih krugova, te se apstrahiraju ekstremni podaci koji su dobiveni zbog maloga ukupnog broja stanovnika u pojedinom statističkom krugu, zaključuje se da su područja s "najmlađim" stanovništvom ona koja su naseljavana u posljednjem valu migracija (npr. Oporovec, Trnava, Miroševec), dok su dijelovi s pretežitim starosjedilačkim stanovništvom u dubravačkim selima na sjeveru, jugu i jugoistoku, te područja koja su naseljavana prije i osobito nakon Drugoga svjetskog rata, najviše 1950-ih i 1960-ih tijekom prvog vala migracija i u kojima još živi prvi naraštaj danas već ostarjelog stanovnika (npr. Janekovićeva parcelacija, Studentski grad, Klaka, Grana i drugih naselja Gornje Dubrave, odnosno većeg dijela "uže" Dubrave[4]), zapravo dijelovi Dubrave koje obilježavaju indeksi starosti iznad

[4] Janekovićeva parcelacija kolokvijalno je ime za područje sjeverno od Ulice Dubrava, južno od Oporovečke ulice, istočno od Konjščinske ulice i zapadno od Grižanske ulice, koje obuhvaća najstariji dio "uže" Dubrave s pravilnom morfološkom strukturom. U današnjem je obliku nastalo 1930-ih, tijekom pet parcelacija (1935., 1936., 1937., 1941. i 1942.) do tada slabo naseljenog i slabo izgrađenog

Within Dubrava there are significant differences in the parts characterized by younger or elderly population. Thus, according to the aging index, the situation is much worse in the Gornja Dubrava district than in the Donja Dubrava district (in Gornja Dubrava the aging index is 94.3, and in Donja Dubrava 85.8). If we observe the aging index in more detail, e.g. at the level of statistical districts, and if we abstract the extreme data obtained due to the small total number of residents in a particular statistical district, we can conclude that the areas with "the youngest" population are those inhabited during the last migrational wave (e.g. Oporovec, Trnava, Miroševec). On the other hand, the parts with predominantly indigenous population – the villages in the north, south and southeast of Dubrava, as well as the areas that were populated before and especially after World War II (mostly during the 1950s and 1960s, when the first migration wave occurred) – which are populated by the first, nowadays highly aged generation of immigrants (e.g. the Janekovićeva parcelacija, Studentski grad, Klaka, Grana, and other villages of Gornja Dubrava, i.e. most of the Dubrava proper[4]),

[4] The Janekovićeva parcelacija is a colloquial name for the area north of Dubrava Street, south of Oporovečka Street, east of Konjščinska Street and west of Grižanska Street, which includes the oldest part of Dubrava proper with the orthogonal morphological structure. Today's shape dates back to 1930s, during the five land subdivisions (in 1935, 1936, 1937, 1941 and 1942) of previously scarcely populated

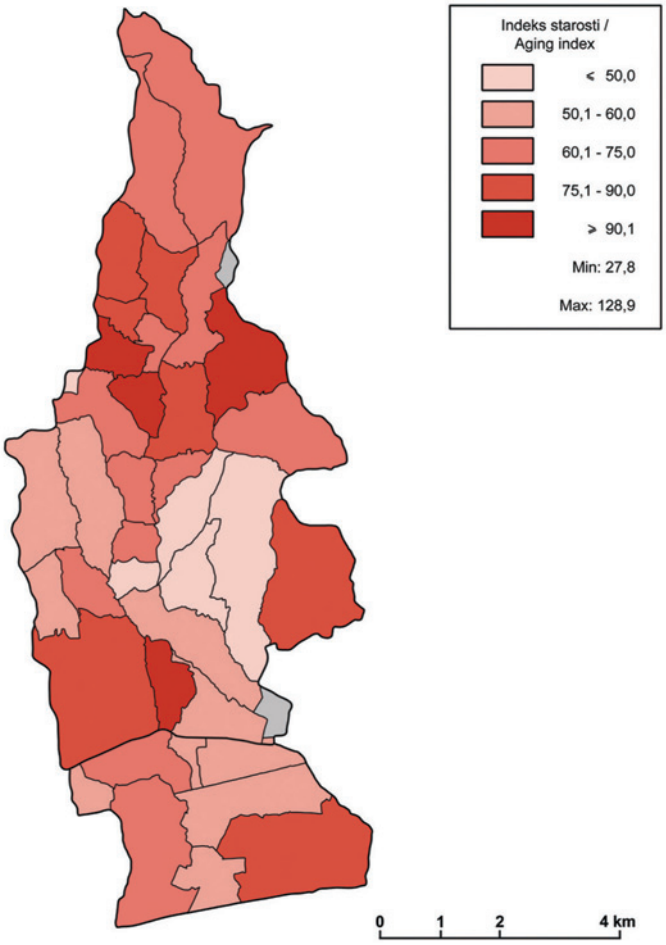

Slika 5. Indeks starosti stanovništva Dubrave 2001. po statističkim krugovima
Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., posebno obrađene tablice
Figure 5 Aging index of Dubrava population in 2001 by statistical districts
Source: Census of Population, Households and Dwellings in 2001, specially processed tables

60 (Slika 5.). "Pomlađivanje" u područjima starih sela, ako se o njemu s obzirom na male ukupne vrijednosti stanovništva uopće može govoriti, rezultat je doseljavanja mlađeg stanovništva u proširene stambene zone (npr. u obliku urbanih vila) u podsljemensko područje, osobito u područje Oporovca, Miroševca, Žutoga brijega,

are actually the parts of Dubrava in which the aging indices are 60 over (Fig. 5). The "rejuvenation" in the old village areas, barely noticeable because of the small total amount of population, is the result of the immigration of younger population in expanded residential areas (e.g. in the form of urban villas) in Podsljeme area, especially in the area of Oporovec,

dijela Dubrave. Ime je dobilo po Vladimiru Janekoviću koji je proveo parcelacije, u svrhu prodaje i izgradnje toga područja (list Večer, 1935; Ladović, 1960: 305, Zagrebački leksikon 1, 2006: 190). Pod pojmom "uža" Dubrava misli se na oko 12 km² prostrano područje između Avenije G. Šuška na zapadu, groblja Miroševca i potoka Trnave na sjeveru, istočnih dijelova Trnovčice, Dupca i Novoga Retkovca na istoku te Čulinca i srednjega dijela Trnave na jugu. To je najgušće naseljen dio Dubrave u kojem živi oko 80% stanovništva Dubrave, a znatan dio "uže" Dubrave obilježava planska gradnja (Crljenko, 2012b: 135; Crljenko, 2012a: 32).

and poorly constructed part of Dubrava. It was named after Vladimir Janeković who conducted the subdivisions, for the purpose of sale and construction of the area (Večer paper, 1935; Ladović, 1960: 305, Zagrebački leksikon 1, 2006: 190). The term Dubrava proper refers to approximately 12 sq km large area between G. Šušak Avenue in the west, the Miroševac Cemetery and Trnava stream in the north, eastern parts of Trnovčica, Dubec and Novi Retkovec in the east, as well as Čulinec and central part of Trnava in the south. It is the most densely populated part of Dubrava, inhabited by 80% of Dubrava residents; a substantial part of Dubrava proper is characterized by planned construction (Crljenko, 2012b: 135; Crljenko, 2012a: 32).

Granešine i Granešinskih Novaka te mjestimičnog pretvaranja vikendica u podsljemenskoj zoni u stalno nastanjene kuće (ukoliko ih nastanjuju stanovnici srednje životne dobi). Indeks starosti tek je u dvama statističkim krugovima manji od granične vrijednosti od 40 (Granešina), dok je veći od 100 u Klaki, Studentskome gradu, Jalševcu i Medvedskom bregu.

Na slične zaključke upućuje i razmještaj samačkih kućanstava,[5] koji se gotovo u potpunosti podudara s dobnom strukturom, odnosno razmještajem stanovništva u dobi od 60 i više godina (Prelogović, 2008: 176), što zorno prikazuje Sl. 6. Samačka kućanstva, koja su zastupljenija u središnjim dijelovima Zagreba s ostarjelim stanovništvom,[6] u Donjoj Dubravi čine samo 15,9%, a u Gornjoj Dubravi 18,9%, dok udio kućanstava s više od pet članova iznosi visokih 18,9% u Donjoj Dubravi, odnosno 16,3% u Gornjoj Dubravi (2001.). Razlike između Donje i Gornje Dubrave treba pripisati nešto većem udjelu mlađeg, vitalnijeg stanovništva u Donjoj Dubravi, odnosno ostarjelom stanovništvu koje živi u stambenim zgradama Gornje Dubrave i u starim dubravačkim selima.

Na razini statističkih krugova vidljiva su i neka odstupanja, koja treba pripisati manjoj stambenoj površini stanova u zgradama (što znači i nemogućnost ili slabiju kvalitetu života velikobrojnih obitelji, pa se djeca prije odlučuju za odlazak iz obiteljskog doma) te povećanju broja mlađeg stanovništva koje se odlučuje na samački život. Tako je na primjer u Poljanicama, koje karakteriziraju stambene zgrade s velikim brojem manjih stanova i mlađe stanovništvo, udio samačkih kućanstava razmjerno visok. Slično je i u Novome Retkovcu. U njegovu sjevernom dijelu u kojem su velike stambene zgrade, kao i u ostatku gdje prevladavaju malene montažne kuće skučenog životnog prostora, udio samačkih kućanstava raste jer se sada već drugi naraštaj stanovnika iseljava, ostavljajući

[5] Prema popisu iz 2001., prosječan broj članova kućanstava u Zagrebu kreće se od 1,7 u središtu grada do 4,5 na gradskoj periferiji. U Dubravi taj broj iznosi 3,3, s malim razlikama na razini statističkih krugova (2,6 – 4,0).

[6] Zagrebački prosjek samačkih kućanstava iznosi 23,2% u ukupnom broju kućanstava (2001.), a smanjuje se prema periferiji, što je odraz procesa starenja u središnjim dijelovima grada. Tako je u gradskoj četvrti Donji grad zabilježen visok udio samačkih kućanstava od 32,4%, u Gornjem gradu – Medveščaku 29,08%, dok je taj udio u Sesvetama samo 13,1% (Prelogović, 2008: 176).

Miroševec, Žuti Breg, Granešina and Granešinski Novaki, as well as of the partial transformation of second homes in the northern Podsljeme areas into permanently inhabited houses (if they are populated by middle-aged residents). The aging index is below the limit value of 40 only in two statistical districts (Granešina), whereas it is higher than 100 in Klaka, Studentski grad, Jalševec and Medvedski Breg.

Similar conclusions can be drawn by analyzing the distribution of single-person households,[5] which is almost the same as the age structure, i.e. as the distribution of the population aged 60 years and over (Prelogović, 2008: 176), and it can be clearly observed on Fig. 6. Single-person households, which are more frequent in central parts of Zagreb, characterized by an aging population,[6] make up only 15.9% in Donja Dubrava, 18.9% in Gornja Dubrava, whereas the share of households with more than five members in Donja Dubrava is rather high (18.9%); 16.3% in Gornja Dubrava (2001). The differences between Gornja and Donja Dubrava should be attributed to a higher proportion of a younger, more vibrant population of Donja Dubrava, i.e. to elderly people who live in both apartment buildings of Gornja Dubrava and in the old Dubrava villages.

Some deviations are visible when analyzing the figures at the level of statistical districts. These deviations should be attributed to smaller residential surface in apartment buildings (which implies the inability or lower quality of life of the families with more children, so the children are prone to leaving the family home earlier), and to an increasing number of younger people who decide to live as singles. For instance, in Poljanice, the part of Dubrava which is characterized by residential buildings with a large number of small flats and younger population, the share of single-person households is relatively high. A similar situation can be observed in Novi Retkovec, too. In its northern part, where large residential buildings are situated, as well as in the part where small prefabricated houses with small living space

[5] According to the 2001 census, the average number of household members in Zagreb ranges from 1.7 in the city center to 4.5 on the city periphery. In Dubrava that number is 3.3, with slight differences noticeable at the level of statistical districts (2.6 to 4.0).

[6] Single-person households in Zagreb make up 23.2% of the total number of households (2001). That percentage decreases towards the periphery, which can be seen as a reflection of population aging in the central parts of the city. Thus, in Donji grad a high proportion of single-person households of 32.4% was recorded, in Gornji grad – Medveščak it was 29.08%, while the share in the Sesvete district was only 13.1% (Prelogović, 2008: 176).

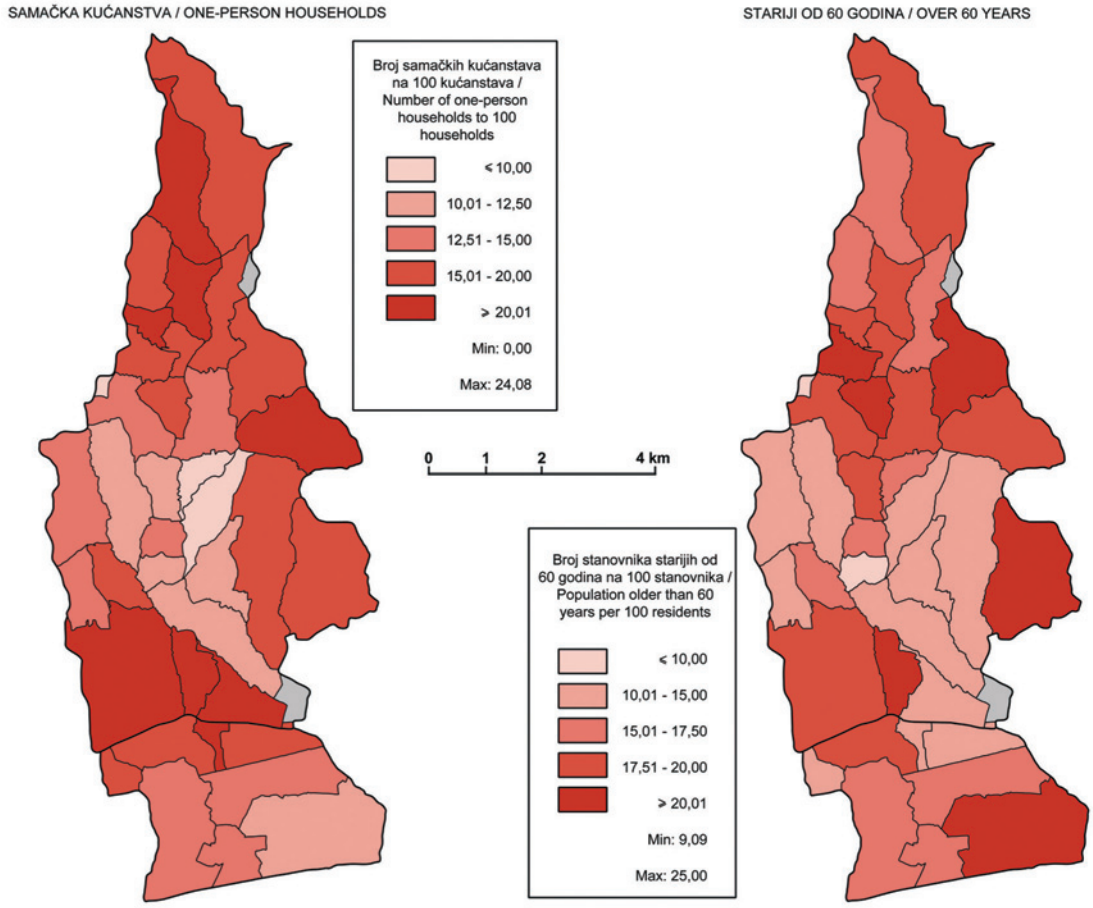

Slika 6. Odnos samačkih kućanstava i starijeg stanovništva Dubrave 2001. po statističkim krugovima
Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., posebno obrađene tablice

Figure 6 Relation between one-person households and elderly population of Dubrava in 2001 by statistical districts
Source: Census of Population, Households and Dwellings in 2001, specially processed tables

roditelje/a u stambenom prostoru odrastanja. Dodatni čimbenik koji utječe na takvo stanje jest i mogućnost iznajmljivanja stanova, pa mnogi nekadašnji stanovnici iznajmljuju stanove studentima ili mladim zaposlenicima koji se odlučuju za samački život.

Može se reći da starenje stanovništva, koje je zahvatilo i razmjerno "mladu" Dubravu, barem u usporedbi s ostalim zagrebačkim područjima, opravdava potrebu da se u pejzažima Dubrave više pozornosti poklanja onim elementima koji su primjereni starijem stanovništvu (umirovljenički domovi, rekreativni i obrazovni sadržaji za treću životnu dob, uređene šetnice s frekventno postavljenim klupama i sl.). Isto tako, njezina "mladost" u odnosu na središnje dijelove grada stvara potrebu za većim brojem onih elemenata pejzaža kojima se u rekreativne svrhe služe mlađi stanovnici Dubrave.

prevail, the share of single-person households increases, because the present-day second generation of residents is moving out, leaving the parent(s) in the residential area of their childhood. Another factor that affects this situation is the possibility of renting a flat, so many former residents rent their apartments to students or young employees who opt for a life of solitude.

We can conclude that the process of population aging, which has also affected the relatively "young" Dubrava, at least in comparison with other Zagreb districts, justifies the need for paying more attention to those elements in Dubrava landscapes that are appropriate for seniors (retirement homes, recreational and educational facilities for elderly residents, promenades with frequently located benches, etc.). Likewise, in comparison to central parts of the city, the "youth" of Dubrava creates a need for more landscape elements used for recreational purposes among the younger residents of Dubrava.

Elementi rekreacijskoga pejzaža

Rekreacijski se pejzaž očituje u elementima pejzaža koji su planski namijenjeni odmoru i rekreaciji stanovništva, odnosno provođenju slobodnog vremena na otvorenome.[7] Njegovi elementi u područjima namijenjenima rekreaciji najzastupljeniji su elementi pejzaža, većih su dimenzija i vizualno se jasno izdvajaju od okolnog prostora. Ti su elementi ponajprije razne zelene površine, poput šetnica s drvoredima, parkova i perivoja s dječjim i sportskim igralištima, šumskih i biciklističkih staza, boćališta, javnih vrtova, neizgrađenih travnjaka te u novije doba, zbog nedostatka trgova i parkova, i uređene pješačke staze na važnijim prometnicama s uskim travnatim površinama, drvoredom i klupama (npr. istočni dio Ulice Dubrava, Branimirova ulica od Čulinečke ceste do spoja sa Zagrebačkom cestom, Oporovečka ulica i sl.).

Osim otvorenih prostora u rekreacijske svrhe služe i zatvoreni sportski objekti i dva sportsko-rekreacijska centra (Grad mladih i SRC Grana – Klaka) te vikendice i klijeti u sjevernoj Dubravi. Osim rekreacijske uloge, ti elementi pejzaža imaju i socijalnu (druženje), estetsku i zdravstvenu važnost (zaštitno zelenilo od buke i onečišćenja) (Gulin Zrnić, 2009: 51). To znači da se u širem društvenom kontekstu njihovo značenje očituje u podizanju estetske i ekonomske vrijednosti nekoga područja (posljedično se povisuju i cijene zemljišta u njihovoj neposrednoj blizini), održavanju fizičkoga zdravlja stanovnika, razvoju sporta i rekreacije kao instrumenata za smanjenje nasilja i uspješnije obrazovanje stanovništva, procesima socijalizacije, pa čak i rehabilitacije stanovništva, ukratko – u podizanju kvalitete života Dubravčana.

Kao što se vidi na Sl. 7., planski izgrađeni dijelovi Dubrave (Studentski grad, Klaka, Janekovićeva parcelacija, Novi Retkovec, Poljanice, Trnovčica, Dubec) neki su od najzelenijih dijelova "uže" Dubrave. Takav se zaključak dobiva i kada se usporede numerički pokazatelji o broju i površini različitih vrsta **zelenih površina** (Tab. 1.). Naime uočava se velik nesrazmjer između kompaktno izgrađenoga dijela Gornje Dubrave i Donje Dubrave, jer sve vrste zelenih površina u Gornjoj

[7] Rekreaciju u izgrađenom području omogućuje djelomično očuvan prirodni okoliš u blizini mjesta stanovanja, neizgrađene površine, nizak stupanj onečišćenja zraka i pejzaža, povoljni klimatski uvjeti za boravak na otvorenome u većem dijelu godine (Pegan, 2007: 133).

Elements of recreational landscape

A recreational landscape is manifested in those landscape elements that are designed for the purpose of recreation and leisure, i.e. for spending leisure time outdoors.[7] Its elements in the areas designated for recreation are the most common elements of the landscape. They are larger in size and visually clearly distinguishable from the surrounding area. These elements are various green areas, such as tree-lined promenades, parks and gardens, children's and sports playgrounds, forests and hiking trails, bocce courts, public urban gardens, lawns, and in recent times, due to the lack of squares and parks, even walking paths on major roads, arranged with narrow grass-covered areas, trees and benches (e.g. the eastern part of Dubrava Street, Branimir Street, Čulinečka Road up to the intersection with Zagreb Road, Oporovečka Street, etc.).

In addition to open spaces, indoor sport facilities and two sports centers (Grad mladih and the SRC Grana-Klaka), second homes and wooden huts in northern Dubrava serve for recreational purposes as well. Apart from their recreational role, these landscape elements have social (socializing), aesthetic and health roles (vegetation protects from noise and pollution) (Gulin Zrnić, 2009: 51). This means that in a broader social context, their importance is reflected in increased aesthetic and economic value of an area (which results in higher prices of the land located in the immediate vicinity), as well as in maintaining the physical health of its residents, development of sport and recreation as an instrument for reducing violence and successful education of population, in the processes of socialization, and even rehabilitation of the population, in short – in improving the quality of life of Dubrava residents.

As we can see in Fig. 7, the planned parts of Dubrava (Studentski grad, Klaka, Janekovićeva parcelacija, Novi Retkovec, Poljanice, Trnovčica and Dubec) are some of the greenest parts of Dubrava proper. Such conclusion can also be drawn when comparing the quantitative data related to the number and dimensions of different types of urban **green areas** (Tab. 1). In fact, we can see a huge disproportion between compactly built parts of Gornja Dubrava and Donja Dubrava, because

[7] Recreation in an urban, built-up area is provided by partially preserved natural environment close to home, green surfaces, low levels of air pollution and unpolluted landscape, a favorable climate to stay outdoors most of the year (Pegan, 2007: 133).

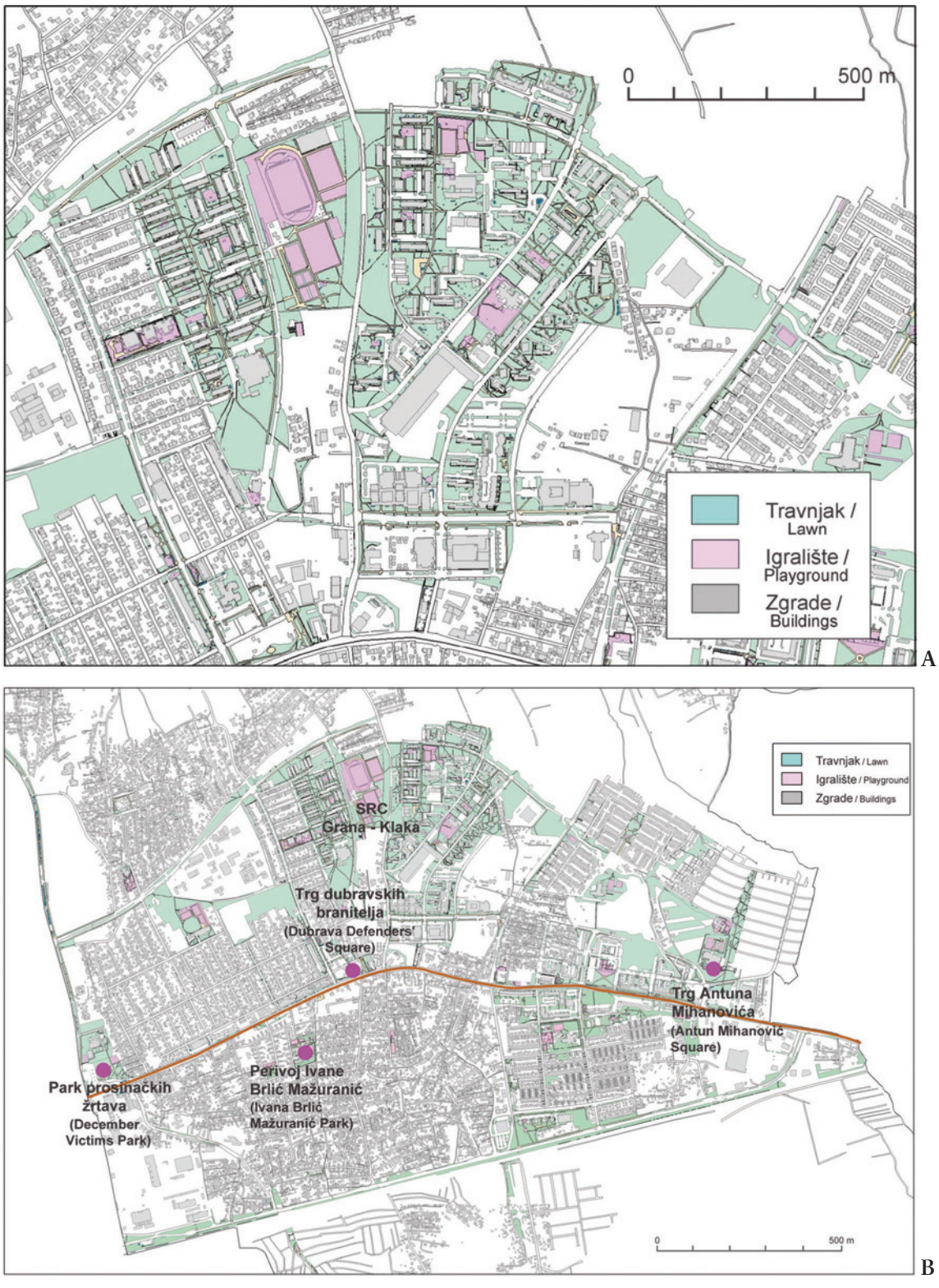

Slika 7. Zelene površine – kompaktno izgrađen dio Dubrave (A) te područje Klake i Studentskoga grada s najvećim udjelom zelenih površina (B)

Izvor: Dokumentacija Odjela za katastar zelenila, Zrinjevac, 2010.

Figure 7 Green areas - compactly constructed part of Dubrava (above) and the area of Klaka and Studentski grad with the largest share of green areas (below)

Source: Documentation of the Department of the Green Areas Cadaster, Zrinjevac, 2010

Tablica 1. Vrste zelenih površina u Dubravi 2010.
Table 1 Types of green areas in Dubrava in 2010

Vrsta gradskog zelenila / Type of urban green area	Gornja Dubrava		Donja Dubrava		Ukupno / Total	
TRAVNJACI / LAWNS	848.130		249.020		1.097.150	
STAZE / PATHS, TRAILS	102.642		15.799		118.441	
GRMLJE / SHRUBS	11.496		1.217		12.713	
CVJETNJACI / FLOWER BEDS	1.004		134		1.138	
ŽIVICE / HEDGES	7.186		2.870		10.056	
STABLA / TREES	11.297		2.755		14.052	
Igrališta / Playgrounds	**broj / number**	**area (m2)**	**broj / number**	**area (m2)**	**broj / number**	**area (m2)**
DJEČJE IGRALIŠTE - otvoreno / CHILDREN'S PLAYGROUND - open	123	19.740	86	13.759	209	33.499
DJEČJE IGRALIŠTE - zatvoreno / CHILDREN'S PLAYGROUND - closed	98	18.025	5	2.100	103	20.125
SPORTSKO IGRALIŠTE - otvoreno / SPORTS COURT - open	20	37.984	1	0	21	37.984
SPORTSKO IGRALIŠTE - zatvoreno / SPORTS COURT - closed	30	19.898	20	8.341	50	28.240
UKUPNO IGRALIŠTA / TOTAL PLAYGROUNDS	**271**	**95.647**	**112**	**24.201**	**383**	**119.847**

Izvor: Dokumentacija Odjela za katastar zelenila, Zrinjevac, 2010.
Source: Documentation of the Department of the Green Areas Cadaster, Zrinjevac, 2010

Dubravi (**travnjaci, staze, grmlje, cvjetnjaci, živice, stabla, otvorena dječja i sportska igrališta**) brojem i površinom višestruko nadmašuju vrijednosti onih u Donjoj Dubravi. Na primjer, na nedostatak dječjih i sportskih igrališta u Donjoj Dubravi upućuje činjenica da je samo petina njihove ukupne površine smještena u tom dijelu Dubrave. Stoga je vijest da se otvara novo igralište zapravo važna vijest za tamošnje stanovništvo.[8]

Takav nesrazmjer nije samo posljedica veće površine Gornje Dubrave u odnosu na Donju Dubravu, nego i većeg udjela planskih površina u Gornjoj Dubravi (u Donjoj Dubravi samo su Novi Retkovec i dio Čulinca planska naselja). To je ujedno i dokaz da se socijalističko funkcionalističko planiranje (jer su gotovo sva planska područja nastala u tom razdoblju, osim Janekovićeve parcelacije i dijela Poljanica) i te

[8] U novinskome članku Grassi donosi vijest da su u studenome 2009. uz nazočnost gradonačelnika svečano otvorena dva igrališta (košarkaško i nogometno) u Trnavi, što je stanovnicima, nakon pola godine izgradnje bio važan događaj (Zagrebancija, URL 1).

all types of green areas in Gornja Dubrava (**lawns, paths, shrubs, flower beds, hedges, trees, children's and sports playgrounds**) exceed by far the values of those in Donja Dubrava in number and surfaces. For example, the lack of children's and sports playgrounds in Donja Dubrava is evident from the fact that that only a fifth of their total area is located in that part of Dubrava. Therefore, the fact that a new playground is being built is really important news for the local population.[8]

Such a disparity is the result of the larger surface of Gornja Dubrava compared to Donja Dubrava, but also of the higher share of areas of planned development in Gornja Dubrava (in Donja Dubrava only Novi Retkovec and a part of Čulinec are planned units). It is also the proof that the socialist functional planning (because almost all planned areas, except Janekovićeva parcelacija and a part

[8] In his newspaper article, Grassi brings the news that in November 2009, in the presence of the city mayor, two playgrounds (a basketball and a football one) were officially opened in Trnava. After the half a year of construction, the residents perceived it as a very important event (Zagrebancija, URL 1).

kako brinulo o poštovanju zacrtanog omjera izgrađenih i neizgrađenih površina 50 : 50, katkad i 40 : 60 (Gulin Zrnić, 2009: 51).[9] Najbolji primjeri za to su naselja Studentski grad i Klaka.

Iz navedenoga proizlazi da udio uređenih zelenih površina korespondira s planskom, odnosno neplanskom izgradnjom, odnosno da za pejzaž koji ima veći udio pravilno oblikovanog i uređenog zelenila možemo pretpostaviti da je planski pejzaž (npr. na području Janekovićeve parcelacije u dvorištima i ispred kuća mogu se vidjeti stara debla ili drvoredi). Susljedno tomu, nedostatak zelenih površina jedan je od pokazatelja neplanske gradnje koja, povodeći se željom za što većom iskorištenosti parcela stambenom izgradnjom, ne mari za oplemenjivanje okoliša zelenilom. S druge pak strane, u kulturnim se pejzažima, bez obzira no to jesu li planski ili neplanski izgrađeni, pronalaze znakovi koji upućuju na svijest stanovnika o potrebi očuvanja okoliša.

Zbog svoje dominantne stambene funkcije, Dubrava oskudijeva trgovima i parkovima, pa je stanovništvo primorano tražiti druge dijelove za šetnju ili okupljanje. Pod njima se najčešće podrazumijevaju široke ulice, drvoredi i šetnice, šumske staze ili jednostavno mirnije i ljepše gradske ulice. Četiri dubravačka **trga** ipak nisu uspjela privući šetače jer su to zapravo površinom mala i neplanska (osim Trga Antuna Mihanovića u Dupcu) "trgolika" proširenja u prostoru (npr. Novoselečki trg, Trg svete Marije Čučerske ili pak tek nedavno imenovan prostor ispred Kulturnoga centra – Trg dubravskih branitelja). Premda su takvi prostori preuzeli neke funkcije trga, oni još uvijek nemaju morfološka i funkcionalna obilježja pravih trgova (kućama uokviren prostor, klupe za odmor i veći prostori okupljanja, razne djelatnosti i sl.). Unatoč tome što postoje ideje o izgradnji pravoga gradskog trga s garažom i ljetnom pozornicom u središnjem dijelu "uže" Dubrave, na današnjem Trgu dubravskih branitelja, realizacija se još uvijek ne nazire.

[9] Da bi se postigao tako veliki udio neizgrađenih površina u naselju, nužna je bila visoka gradnja, a time i velika gustoća naseljenosti. Neizgrađene površine predstavljale su zelene i rekreacijske površine, koje su bile normirane standardom od 8 m^2 parkovne površine po stanovniku za oblikovanje parka stambene jedinice te 5 m^2 po stanovniku za druge parkovne i sportsko-rekreacijske terene. Osim parkovnih površina, u naselju su definirana područja drvoreda, manjih parkova uz stambene zgrade i drugo zelenilo (Gulin Zrnić, 2009: 51).

of Poljanice, were built during this period) was very meticulous about respecting the given 50:50 ratio of built and unbuilt areas, or sometimes even 40:60 ratio (Gulin Zrnić, 2009: 51).[9] The best examples are the neighborhoods Studentski grad and Klaka.

The above mentioned implies that the proportion of designed green areas corresponds to the planned or unplanned construction, i.e. we can assume that the landscape that has a higher proportion of properly designed and arranged green areas is a planned landscape (e.g. in Janekovićeva parcelacija there are old trunks or tree-lines in the yards and in front of the houses). Accordingly, the lack of green areas is one of the indicators of unplanned construction which, guided by the desire for maximum utilization of land for housing, does not care about enriching the environment with green surfaces. On the other hand, in cultural landscapes, regardless whether they were planned or unplanned, we can find signs which indicate that people were aware of the need to preserve the environment.

Because of its dominant residential function, Dubrava lacks squares and parks, so the population is forced to look for other areas for strolling or gathering. Such areas are usually wide streets, avenues and paths, forest trails or just more peaceful and appealing city streets. However, the four Dubrava **squares** failed to attract strollers because they are actually small unplanned areas (except for Antun Mihanović Square in Dubec), i.e. they are "square-like" extensions of streets (e.g. Novoselec Square, Sveta Marija Čučerska Square, or the newly named space in front of the Dubrava Cultural Center - Dubrava Soldiers' Square). Although such spaces have taken over some square functions, they still do not have the morphological and functional characteristics of genuine squares (spaces framed by houses, benches and larger gathering spaces, a variety of activities, etc.). In spite of the fact that there are ideas for building a genuine town square with a public garage and an outdoor stage in the middle of Dubrava proper, Dubrava Soldiers' Square is still far from the realization of these ideas.

[9] To achieve such a large proportion of unbuilt areas in neighborhoods, it was necessary to build high apartment buildings; thus the population density was high. Unbuilt areas were actually green and recreational areas which were standardized by 8 sq meters of park area per capita for designing residential unit parks, and 5 sq meters of park area per capita for designing other sports and recreational facilities. Apart from the park areas, in every neighborhood there were narrow tree-covered areas, small parks next to residential buildings and other green surfaces (Gulin Zrnić, 2009: 51).

Dva dubravačka **parka** (Park prosinačkih žrtava i Perivoj Ivane Brlić Mažuranić) uređeni su elementi pejzažne arhitekture,[10] odnosno zelene površine gradskih obilježja s pokošenom travom, održavanim drvećem, puteljcima i dječjim igralištem (ovaj potonji). Uz samo okretište Dubrava smješten je površinom veći, ali sadržajima skromniji Park prosinačkih žrtava. Na njemu se ipak ističe spomenik Dušana Džamonje, naširoko posađeno drveće i pokoja klupa, a u pozadini je Centar za odgoj i obrazovanje Dubrava. Za uređenje parka brine se zagrebačka tvrtka Zrinjevac. Međutim, često se i među Dubravčanima organiziraju akcije njegova čišćenja i uljepšavanja (Kangrga-Vuković, 1989a: 4). Tako su primjerice omladinci u okviru ORA-e 1985. zasadili "88 stabala za druga Tita" (Kvočić, 1985a: 1),[11] a u jesen 1988. "... uređene su i nasute staze, postavljene košarice za smeće, obnovljene klupe i stolovi, posijana trava gdje je bilo potrebno i posađena živica po rubu bivšeg potoka..." (Kvočić, 1989: 6). Perivoj Ivane Brlić Mažuranić dio je planski izgrađenoga naselja Ante Starčevića i jedina je uređena zelena površina iz kategorije parkova i trgova u Donjoj Dubravi. Okružen je dvojnim stambenim prizemnicama, a uz uređene dijagonalne staze, klupe i drveće na sjeverozapadnoj strani nalazi se dječje igralište (Radović Mahečić, 2002: 198; Mlinar, Trošić, 2004: 40).

Rekreacija na otvorenom uključuje i sve popularniju vožnju biciklom. Zbog toga su sve moderne brze ceste, izgrađene ili proširene u posljednjih dvadesetak godina ili pak one koje su i ranije postojale, ali nisu imale **biciklističke staze**, dobile jasno označene i uređene dijelove pločnika za biciklistički promet. Radi sigurnosti vožnje i ekonomičnosti građenja ulica na tim su brzim prometnicama blagog ili nikakvog nagiba (istočni dio Ulice Dubrava, Oporovečka

[10] Pejzažnu arhitekturu grada čine gradske šume, park-šume, pejzažno zelenilo uz obale, perivoji, parkovi i pejzažno zelenilo u funkciji očuvanja povijesne slike grada i ekološke zaštite, drvoredi i pejzažno zelenilo uz prometnice, šetališta, cvjetni dekor, ukrasno grmlje, travnjaci i sl. (Pegan, 2007: 134).

[11] Sličnih primjera udruženih akcija uređenja i poljepšavanja gradskog okoliša u socijalističkom razdoblju bilo je i drugdje u gradu. Gulin Zrnić (2009: 47) navodi primjer planski uređenog Parka mladenaca između naselja Siget i Trnsko u Novom Zagrebu, "...kojemu je osnova bila u akciji "Stablo mladosti" od 1964. do 1978., kada su prilikom sklapanja braka mladenci uplaćivali po jednu mladicu: ukupno je zasađeno 18 000 stabala".

Two **parks** in Dubrava (December Victims Park and Ivana Brlić Mažuranić Park) are arranged elements of landscape architecture,[10] i.e. green areas with urban characteristics – with mowed grass, well-maintained trees, trails and children's playgrounds (the latter one). The larger, but more modestly arranged park – December Victims Park – is located next to the Dubrava tram terminal. However, it has a prominent monument made by Dušan Džamonja, widely planted trees and a few benches, and in the background there is the Dubrava Educational Center. The Zrinjevac Company is responsible for maintaining and arranging the park. However, Dubrava residents have often organized cleaning up and embellishment of the park (Kangrga-Vuković, 1989a: 4). For instance, in 1985, under the Youth Labor Actions, Dubrava youth planted "88 trees for Comrade Tito" (Kvočić, 1985a: 1),[11] and in the fall of 1988 "... pathways were arranged and covered, basket bins were installed, benches and tables were refurbished, grass was planted where necessary and hedges were planted along the edge of the former stream …" (Kvočić, 1989: 6). Ivana Brlić Mažuranić Park is a part of the Ante Starčević neighborhood – which was constructed according to the urban planning – and is the only designed green surface in the parks and squares of Donja Dubrava. The park is surrounded by single-storey semi-detached houses, and apart from arranged diagonal paths, benches and trees, in the northwest part of the park there is a children's playground (Radović Mahečić, 2002: 198; Mlinar Trošić, 2004: 40).

Outdoor recreation includes cycling, and its popularity is increasing. That is why all modern roads that have been constructed or expanded in the last twenty years or the ones that previously existed but did not have **bicycle lanes**, have recently gained clearly marked and arranged parts of sidewalk to support bicycle traffic. For the purpose of safe bicycle riding and economical street construction

[10] Landscape architecture in cities consists of city forests, park-forests, landscape vegetation along the banks, gardens, parks, and landscaped green areas, the function of which is to preserve the historical image of the city and to protect the environment, as well as trees and green surfaces along the roads, walkways, floral decor, ornamental shrubs, lawns, etc. (Pegan, 2007: 134).

[11] Similar examples of joint actions of arranging and enriching the urban environment in the socialist period could be found elsewhere in the city. Gulin Zrnić (2009: 47) cites the example of the designed Park of the Newlyweds, situated between the neighborhoods of Siget and Trnsko in Novi Zagreb, "... the basis of which was "The tree of youth" action. It lasted from 1964 to 1978, and in that period every newlywed couple bought one sprout of tree, so the total of 18,000 trees were planted."

ulica, Avenija Gojka Šuška, Branimirova ulica) biciklističke staze smještene na pločnicima, a ne uz njih. Široke su do 1,5 m, što odgovara uvjetima njihova postavljanja (Pegan, 2007: 118). Problem je ipak u nedostatnom broju mjesta za odlaganje bicikala. Unatoč tome što se pri gradnji novih cesta vodilo računa o potrebi ucrtavanja biciklističkih staza u svrhu poticanja uporabe bicikla kao primjerenoga gradskog prijevoznog i rekreacijskog sredstva, Dubrava ipak oskudijeva u broju i dužini biciklističkih staza. Osobito je to izraženo u dijelovima neplanske gradnje, gdje zbog već istaknutog razloga "nužne" izgradnje isključivo stambenog prostora nije bilo razumijevanja za ekonomski prihvatljivije, trajnije, zdravije i energetski učinkovitije oblike prijevoza, a kamoli za rekreacijske potrebe stanovništva.

Šumska područja kao rekreacijski vrijedne zone za šetnju, planinarenje, orijentacijsko trčanje i druge "šumske" sportove u sjevernom, južnom i jugoistočnom dijelu Dubrave s vremenom su se djelomično iskrčile, osobito na jugu Dubrave, pa je najšumovitiji ostao sjeverni dio Gornje Dubrave. Dok je primjerice još u većoj mjeri sačuvana šuma Novoselčina i Miroševečina u Gornjoj Dubravi, na području Donje Dubrave, gdje je izgradnja bila intenzivnija, preostali su tek manji šumski predjeli Čulinečine, Retkovčine i Laza.[12] Sadašnje hrastove šume u Gradu mladih i na Žutom brijegu ostaci su ranijih šuma (Globarević, 1974: 15). Ladović (1960: 304) spominje da se ne može sa sigurnošću utvrditi kada je počelo krčenje šuma, ali je 1862. već nešto više od četvrtine površine (oko 120 jutara) iskrčeno i pretvoreno u oranice, livade i pašnjake. Tako je hrastova šuma, kao glavno obilježje koje je odredilo i sam naziv Dubrave (dub = hrast), morala uzmaknuti pred naletom prvobitne agrarizacije, a potom i urbanizacije, odnosno pred ubrzanom izgradnjom stambenih kuća (Kvočić, 1983a: 1), a u novije doba i onih vikendaških. Ipak, ljubitelji šumskih pejzaža i pogleda s medvedničkih padina na istočni dio Zagreba i dalje mogu uživati u sjevernim dubravačkim šumama.

[12] U susjednoj gradskoj četvrti Maksimiru nalazi se i šuma Dotrščina sa spomen-parkom uređenim kao spomen-obilježje na strijeljane antifašiste u Drugome svjetskom ratu (Zagrebački leksikon 1, 2006: 176).

with mild slopes or no slope at all (such as: the eastern part of Dubrava Street, Oporovečka Street, Gojko Šušak Avenue, Branimir Street), the bicycle lanes are located on the sidewalks, not beside them. They are up to 1.5 m wide, which satisfies the conditions of their installation (Pegan, 2007: 118). Still, there is a problem with an insufficient number of parking places for bikes. Despite the fact that during the construction of new roads the need for mapping bicycle lanes to encourage the use of bicycles as an appropriate mean of both urban transportation and recreation was taken into account, Dubrava is still deficient in number and length of bicycle lanes. This is particularly visible in the parts marked by unplanned construction. Namely, due to previously mentioned "necessary" building of exclusively housing areas in those parts, there was no serious understanding for economically more acceptable, more durable, healthier and more energy-efficient form of transportation, let alone for the recreational needs of the population.

Forests, as valuable recreational areas for walking, hiking, orienteering, and other "forest" sports, could be found in the northern, southern and southeastern part of Dubrava. However, they have been partially cleared, especially in the south of Dubrava, so the most forested parts have remained in the northern part of Gornja Dubrava. For example, while the Novoselčina and Miroševečina woods are still largely preserved in Gornja Dubrava, in Donja Dubrava district, where construction was more intense, only small forest tracts of Čulinečina, Retkovčina and Laz have remained.[12] The oak trees in Grad mladih and Žuti breg are the remains of former forests (Globarević, 1974: 15). Ladović (1960: 304) argues that it cannot be determined with certainty when the deforestation began, but in 1862 more than a quarter of land (about 120 acres) was cleared and turned into arable land, meadows and pastures. So the oak forest, as the main feature that determined the name of Dubrava (dub = oak), reduced due to initial agrarian expansion, followed by urbanization, i.e. before the accelerated construction of residential houses (Kvočić, 1983: 1), and second homes in recent times. However, fans of forest landscapes and beautiful views from Medvednica slopes in the eastern part of Zagreb can still enjoy the northern forests of Dubrava.

[12] In the neighboring suburb of Maksimir, there is the Dotrščina forest with a memorial park designed as a commemoration site for the executed antifascists in World War II (Zagrebački leksikon 1, 2006: 176).

A B

Slika 8. Vrtovi u Studentskom gradu – Grani – pogled s ceste (A) i iz zraka (B)
Izvor: Fotodokumentacija Gradskog ureda za strategijsko planiranje i razvoj grada (B)
Figure 8 Gardens in Studentski grad-Grana – view from the road (left) and the air view (right)
Source: Photo documentation of the City Office for the Strategic Planning and Development of the City (right)

Posebna vrsta rekreacije koja se, zbog promjena navika života i osjećaja skučenosti življenja u novoizgrađenim stambenim zgradama "bez duše" te s tim povezanog sentimentalnog, pomalo nostalgičnog nedostajanja rada na zemlji i okopavanja vlastitog vrta, razvila u zagrebačkim periferijama i dijelovima grada u koje se doselilo nekadašnje ruralno stanovništvo naviknuto na posjedovanje komadića vlastite okućnice (npr. u Novom Zagrebu) pojavila se i u Dubravi. To su tzv. **javni vrtovi** (Sl. 8.). Nastali su još 1980-ih na neiskorištenom, uglavnom zapuštenom zemljištu u blizini stambenih zgrada na Grani i u Poljanicama, pokraj kuća u nizu u Dupcu i Trnovčici te u manjoj mjeri južno od bolnice, ponajprije kao odraz želje stanovnika koji žive u stambenim zgradama ili planski izgrađenim kućama u nizu koje nemaju vrtove (ili su oni vrlo mali) da se rekreativno bave vrtlarstvom te tako ostanu u dodiru s prirodom. Upravo zbog toga javnih vrtova nema u Donjoj Dubravi, kao ni u selima sjeverne Dubrave. Ondje prevladavaju kuće s okućnicama ili s velikim vrtovima iza kuća (npr. u Trnavi, Resničkom gaju, Čučerju i dr.), pa se ljudi bave poljoprivredom.

Ti su javni, tzv. vikend vrtovi, u Dubravi najprije bili neplanski, "divlji", a bili su posljedica nepostojanja urbanističkih planova koji bi odredili namjenu zapuštenih površina na kojima su nastajali. Tako Kvočić (1983b: 8)

Due to changes of life habits and the sense of living a restricted life in newly built, "soulless" residential buildings, as well as sentimental nostalgia for cultivating one's own piece of land, a special type of recreation developed in the peripheries of Zagreb and those city districts inhabited by former rural population accustomed to owning their own piece of garden (e.g. in Novi Zagreb). This type of recreation appeared in Dubrava as well. These are called **public urban gardens** (Fig. 8). They originated in the 1980s on the unused, largely derelict land in the vicinity of residential buildings in Grana and Poljanice, near roadside houses in Dubec and Trnovčica and, to a lesser extent, south of the hospital, primarily as the result of the wishes of residents who live in the apartment buildings or planned row houses without gardens (or with very small gardens) to engage themselves in recreational gardening and thus stay in touch with nature. That is why there are no public gardens in Donja Dubrava, as well as in the villages of northern Dubrava. In those areas, such as Trnava, Resnički Gaj and Čučerje, the houses with front yards or larger gardens behind the houses are predominant, and people are greatly engaged in agriculture.

These public, so-called weekend gardens, in Dubrava were originally unplanned, "wild" gardens and emerged as the result of the lack of urban planning that would determine the use of abandoned land on which they were later created.

navodi da se među Dubravčanima stvorila ideja da se neuređene, neiskorištene, zatravljene zelene površine u društvenom vlasništvu, preplavljene glomaznim i kućnim otpadom daju na privremeno korištenje za vrtove, dok se planom ne odredi njihova sudbina. Prva takva ideja odobrena je na zemljištu između VI. Retkovca i Trnovčice I., južno od potoka Trnava, u blizini sportskog igrališta. Bili su to prvi legalni dubravački vrtovi koji su se unajmljivali po povoljnoj cijeni. [13] Godine 1983. bilo je 48 vrtova s 200 m^2, a 1984. njih 65. Ondje su se mogle saditi povrtnice i ostale niske kulture, ali ne i drveće. Strogo je zabranjena bila ikakva gradnja (Kvočić, 1984: 6). S vremenom su se pojavili i oni ilegalni koji su zapravo predstavljali bespravnu uzurpaciju gradskoga zemljišta. O njima Kvočić (1985b: 7) dalje piše: "Zaposjedanje dojučerašnjih zemljišta-korovišta u društvenom vlasništvu, koja još čekaju na svoju vremenski neizvjesnu konačnu namjenu, traje neometano već godinama. Privatni vrtovi Dubravčana niču i šire se gdje god je to izvedivo, neposredno uz novoiznikla naselja. Tu pojavu zorno možemo pratiti uglavnom u mjesnim zajednicama Nada Dimić i Studentski grad... Isprva tumačena kao svojevrsni oblik rekreacije, danas je sve izraženiji vid pada obiteljskog životnog standarda. Mogućnost je to, što ovisi o umješnosti u osvajanju raspoloživog prostora, da se donekle pokrpaju sve šire napukline u kućnom budžetu. Vlastite, na najraznovrsnije načine ograđene i obilježene zelene tržnice, nadomak su kuće." Kako se problem zemljišta na kojem se nalaze javni vrtovi do danas nije riješio, oni su postali posve uobičajeni elementi pejzaža koji u prvom redu služe u rekreativne svrhe. Iako površinom iznimno mali, na nekima su s vremenom izrasli mali sklepani kućerci i ograde, a na nekima su postavljeni stolovi i klupe. Njihovo postojanje i uređenost govore o nekadašnjoj (ali i sadašnjoj) planskoj politici, o životnom standardu, o potrebi za rekreativnim vrtlarenjem, ali i o navikama Dubravčana prije doseljenja u Dubravu te njihovu (ne)prilagođavanju gradskomu načinu života.

Sport je oduvijek bio važna rekreativna i profesionalna aktivnost Dubravčana, kojom se poticao zdrav natjecateljski duh, humani razvoj i

[13] Da javni vrtovi mogu biti planirani i potpomognuti od gradske vlasti, svjedoči i primjer Pekinga. Prije desetak godina u okolici grada pojavili su se slični javni vrtovi, sa svrhom rekreacije užurbanog, zaposlenoga gradskog stanovništva, kao i integracije multifunkcionalne, periurbane poljoprivrede u dugoročni socioekonomski razvoj Pekinga (RUAF Foundation, URL 2).

According to Kvočić (1983b: 8), at some point Dubrava residents got the idea that state-owned neglected, unused green areas, overgrown with grass and covered with large household waste should be temporarily given to the residents, who would use them as gardens until their fate was determined by the plan. Such an idea was first accepted on the piece of land between VI. Retkovec and Trnovčica I, south of the Trnava Creek, near the sports field. These were the first legal gardens in Dubrava and they were rented at a reasonable price.[13] In 1983, there were 48 gardens with the surface of 200 sq meters, and in 1984 as much as 65 of them. It was allowed to grow vegetables and other low crops, but not trees. Any kind of construction was strictly forbidden there (Kvočić, 1984: 6). Over time illegal gardens appeared – they actually represented an illegal usurpation of urban land. Kvočić (1985b: 7) continues: "The occupation of former state-owned weed-covered land, which is still waiting for its uncertain ultimate purpose, has been going on for years. Private gardens of Dubrava residents sprout and spread wherever possible, next to newly-built neighborhoods. This phenomenon can clearly be traced mostly in local communities Nada Dimić and Studentski grad... Initially interpreted as a form of recreation, today it is more a pronounced manifestation of the decline of family living standards. Depending on the skills in conquering the available space, it can be considered as a possibility to partly patch the growing holes in the household budget. Fenced and marked in different ways, their own green markets are close to home." Since the issue of the land on which the urban gardens appeared has not been solved yet, they have become quite common landscape elements used primarily for recreational purposes. Although the gardens are extremely small, some have over time gained scrappy little hovels and fences, and in some tables and benches have been set. Their existence and design reflect former (and current) planning policy, the standard of living, the need for recreational gardening, but also the habits of Dubrava residents before settling in Dubrava and their (in)adjustment to the urban lifestyle.

Sports have always been an important recreational and professional activity of Dubrava residents. They

[13] A good example or urban gardens that are planned and supported by the city government can be found in Beijing. About ten years ago similar urban gardens appeared near the city, and their aim was to provide recreation to busy, employed urban population, as well as to integrate the multifunctional, suburban agriculture in long-term socio-economic development of Beijing (RUAF Foundation, URL 2).

osnivanjem sportskih klubova i klubova navijača lokalni identitet periferije. Tako je Dubrava imala malo **kupalište**, a 1978. počeo se graditi **bazen i sportska dvorana** u osnovnoj školi Marije Jurić Zagorke (bivša Osnovna škola 8. maja) (Kangrga-Vuković, 1978: 11). Planirana izgradnja sportsko-rekreacijskog centra Grana – Klaka bila je zacrtana Društvenim planom općine Dubrava za razdoblje 1976. – 1980. Godine 1980. govori se o stvaranju uvjeta za "...cjelovit razvoj fizičke kulture, odmora i rekreacije. Osnovne škole su otvorile svoje dvorane i građani ih organizirano koriste. Grade se namjenski sportsko-rekreacioni objekti, a već se duže vremena iskorištavaju i prirodni ambijenti (Pionirski grad) za sport i rekreaciju."[14] Prva etapa izgradnje završila je 1981., kada je SRC Grana – Klaka otvoren. Prema arhitektonskim idejama, na 72 254 m^2 površine moglo se rekreirati 35 000 korisnika.[15] Prema Kvočiću (1986: 7), "...u 26 dubravskih objekata fizičke kulture, izgrađenih do kraja 1985. godine, na površini od 160 721 m^2, korisnicima je ponuđen 91 sadržaj za izvođenje programa u sportu, sportskoj rekreaciji, ali i sportskom odgoju. Pretežu, u površini (94%), otvoreni, dok je za sadržaje u zatvorenom prostoru na raspolaganju 10 351 m^2, što je tek 6%." Ipak, bez sadržaja u okviru dječjih vrtića, bilo je samo 20 objekata fizičke kulture sa 78 sadržaja. Godine 1985. postojala su 23 kluba u 14 sportskih grana u kojima je sudjelovalo 6000 sportaša (Kangrga-Vuković i dr., 1988: 5).

U suvremenome postsocijalističkom razdoblju čini se da se sportske aktivnosti razvijaju izgradnjom zatvorenih sportskih objekata više nego otvorenih. Osim nekoliko sportskih igrališta, nije izgrađen nijedan novi sportsko-rekreacijski centar, ali je zato broj klubova i njihovih članova s vremenom porastao (u nedostatku novih otvorenih sportskih objekata sportaši i rekreativci služe se do tada izgrađenim objektima). Tako 2010. bilježimo 46 **sportskih klubova** i jedan sportsko-rekreacijski centar (SRC Grana – Klaka), s mnogo raznovrsnijom ponudom sportova i rekreativnih aktivnosti (Rekreacija.hr, URL 3) .

[14] *Novo lice Dubrave*, List Dubrava, poseban broj 29, 1980, str. 6-7.
[15] *Praznik mladosti i sporta,* List Dubrava, br. 42, 1981, str. 1.

have encouraged a healthy competitive spirit, human development and, by establishing sports and fan clubs, the local identity of the periphery. So, Dubrava had a little **pool**, and in 1978 the construction of a larger **swimming pool and gym** in the Marija Jurić Zagorka Elementary School (former 8th May Elementary School) began (Kangrga-Vuković, 1978: 11). The planned construction of Grana-Klaka Sports and Recreational Center was mapped out in the Social Plan of Dubrava Municipality for the period 1976-80. In 1980, there were discussions about creating the conditions for "...a comprehensive development of physical education, leisure and recreation. Elementary schools opened their gyms and citizens use them. Sports and recreational facilities with an exact purpose have been built, and a natural environment (Pionirski grad) has been used for sports and recreational purposes for quite some time."[14] The first phase of construction ended in 1981, when the Grana-Klaka SRC was open. According to the architectural ideas, around 35,000 users could recreate on its 72,254 sq meters.[15] According to Kvočić (1986: 7), "...the 26 physical education objects in Dubrava, built by the end of 1985 on an area of 160,721 sq meters, offered 91 different types of sports facilities, in which citizens could engage in sports, recreation, as well as sports education. Considering their surface, outdoor facilities prevail (94%), whereas the surface of the available indoor sports facilities amounts only to 10,351 sq meters, which is only 6%." However, apart from sports facilities in kindergartens, there were only 20 physical education objects with 78 different sports facilities. In 1985, there were 23 clubs in 14 sports, with approximately 6,000 athletes participating in them (Kangrga-Vuković et al, 1988: 5).

In the contemporary, post-socialist period, it seems that sports activities have been encouraged more through the construction of indoor sports facilities than the outdoor ones. Apart from several sports fields, no new sports and recreational center has been built, but the number of clubs and their members has increased over time (in the absence of new outdoor sports facilities athletes and amateurs use the previously constructed facilities). Thus in 2010 46 **sports clubs** and one sports and recreational center (Grana-Klaka SRC), with a much more diverse range of sports and recreational activities, were recorded (Rekreacija.hr, URL 3).

[14] *Novo lice Dubrave*, Dubrava paper, special issue 29, 1980, pp 6–7.
[15] *Praznik mladosti i sporta,* Dubrava paper, no 42, 1981, pp 1.

Osim **SRC Grana – Klaka**, koji ima glavno nogometno igralište, pomoćno nogometno igralište, polivalentno igralište, odbojkaško, košarkaško i rukometno igralište, boćalište, atletska borilišta, četiri teniska terena, jedan asfaltirani teniski teren s betonskim zidom te površine za rekreaciju (na kojima se osim sportsko-rekreacijskih aktivnosti održavaju i koncerti, primjerice tijekom ljetne manifestacije "Dani Dubrave"), nekada je važnu ulogu u razvoju sportsko-rekreativnih aktivnosti i omladinskoga druženja imao poznati Pionirski grad (danas **Grad mladih**) u Granešini. Onamo su dolazila djeca i mladež iz svih dijelova grada i Hrvatske na jednodnevne izlete i druženja u prirodi.

Osim važnosti koju ima kao sportsko-rekreacijsko područje i svojevrsno identitetsko obilježje Dubrave, Grad mladih ima i iznimnu pejzažno-arhitektonsko-urbanističku vrijednost. Počeo se graditi 1948., a obuhvaća oko 55 hektara ograđenog i hortikulturno uređenog prostora zamišljenog prema urbanističkom rješenju J. Seissela i arhitektonskim projektima I. Vitića. Premda je za njegovu izgradnju trebalo iskrčiti dio hrastove šume, područje je zadržalo značajke prvobitnoga šumskoga područja. Na brežuljcima je tako nastalo dvadesetak paviljona za smještaj oko 400 učenika, koji dimenzijama i dispozicijom na nagnutom terenu ostavljaju nesmetan pogled na južnu padinu prema zaravnjenom dijelu na kojem završavaju medvednički brežuljci. Riječ je o visokokultiviranom prostoru, čemu pridonose uspostavljeni odnosi prirodnih i umjetnih elemenata, odnosno parkovno rješenje u kojem se izmjenjuju tratina i nisko zelenilo s hrastovom šumom te u pejzažu estetski uklopivi paviljoni. Raspored objekata na terenu, njihov položaj u odnosu na visinske slojnice, distance i odnosi vizura rezultiraju rahlom građevinskom strukturom koja prihvaća prirodni pejzaž kao najvažniji gradbeni element (Odak, 2005: 107-109). Osim paviljona, vanjski je prostor isprepleten šetnicama, sastajalištima s klupama i stolovima, otvorenim paviljonima, sjenicama, šumskom pozornicom i parkom skulptura. Ondje su i otvoreni sportski tereni, tri košarkaška igrališta, jedno rukometno i malonogometno, dva igrališta za minigolf te rekviziti za stolni tenis (Zagrebački holding, URL 4), a kao rezultat rada likovne kolonije, u Gradu mladih postavljeno je 1984. – 1988. desetak drvenih spomenika i jedan reljef (prema Kožarić, 2007). Upravo je zbog navedenih karakteristika njegov povijesni dio zaštićen kao nepokretno

Apart from **Grana-Klaka SRC**, which includes the main football field, an additional football field, a multipurpose field, volleyball, basketball and handball courts, bocce courts, athletic arenas, four tennis courts, one paved tennis court with concrete walls and recreation areas (where not only sports and recreational activities take place, but also concerts are held, for example during the summer manifestation "The Days of Dubrava"), a major role in the development of sports and recreational activities and youth gatherings used to belong to the famous Pionirski grad (now **Grad mladih**) in Granešina. Children and young people from all over the city and Croatia used to spend time there and socialize in a natural environment during one-day trips.

In addition to the important role as a recreational area and a sort of identity feature of Dubrava which Grad mladih carries, it also has an exceptional landscape, architectural and urban value. Its construction began in 1948; it covers about 55 acres of fenced and horticultural area envisioned by an urban design idea of J. Seissel and architectural projects of I. Vitić. Although for the purposes of its construction a part of land with oak trees had to be cleared, the area still had the attributes of the original forest. Some twenty pavilions for accommodating about 400 pupils were built. Their size and disposition on the slopes leave an unobstructed view of the southern slope toward the flattened terrain where the Medvednica hills terminate. It is a highly cultivated space, emphasized by the ongoing relationship between natural and artificial elements, i.e. a park area with alternating lawns and low green areas with an oak forest and aesthetically integrated pavilions. The distribution of objects on the ground, their position in relation to the elevation contours, distances and vistas altogether result in a loose building structure that embraces the natural landscape as the most important building element (Odak, 2005: 107-109). Apart from the pavilions, the outdoor space is interwoven with promenades, meeting places with benches and tables, outdoor pavilions, gazebos, a forest stage and a sculpture park. There are outdoor sports fields, three basketball courts, handball and football courts, two miniature golf playgrounds, and the equipment for table tennis (Zagreb holding, URL 4), and as a result of the work of an art colony, a dozen wooden monuments and one relief were set in Grad mladih from 1984 until 1988 (after Kožarić, 2007). It is because of these characteristics that its historical part is protected as an immovable cultural heritage, i.e. as a cultural and historical entity Grad mladih (NN 05/06).

kulturno dobro, tj. kao kulturno-povijesna cjelina Grad mladih (NN 05/06).

Premda se nakon otvaranja 1951. Grad mladih nije mnogo mijenjao, osim što je drveće naraslo, na njemu se ipak vide tragovi dugovječnosti i dugotrajnog zapostavljanja (u posljednjih se nekoliko godina ipak preuređuje). Tako i danas ondje postoji posebno izgrađen školski objekt s učionicama, kabinetima, kino-dvoranom sa 120 mjesta i pozornicom. Paviljoni su renovirani 2002., a osobita je pozornost posvećena uređenju malog jezera ispred glavnog ulaza (uređene su staze, postavljene klupe i oznake te je ondje smještena i lokomotiva staroga dubravačkog vlaka kao podsjetnik na nekadašnju željeznicu).

Odrazi vikendaštva u pejzažima Dubrave najjasnije se očituju u sve većem broju **vikendica** u njezinu sjevernom dijelu, u području prigorskoga, šumovitoga dijela Branovca, Jalševca, Miroševca, Čučerja, Granešine, Dankovca, Oporovca i Novoselca,[16] gdje one čine zamjetan udio ukupnoga stambenog fonda (Slika 9.). Budući da se lociranje vikendica, čiji je osnovni cilj odmak od užurbane svakodnevnice i uobičajenog načina života te aktivna i pasivna rekreacija, uz ostalo veže uz estetski privlačne, mirne i što je više moguće izdvojene prostore očuvanog okoliša, koje neki dijelovi Dubrave imaju kao atrakcijsku osnovu za razvoj vikendaštva, ne čudi da se najviše dubravačkih vikendica nalazi upravo na udaljenijem, vegetacijski, klimatski i hidrografski raznovrsnijem i subjektivno ugodnijem, "mirnijem" dijelu Dubrave. Osim pogodne prirodne sredine, na razvoj vikendaštva u sjevernoj Dubravi utječe i želja za neposrednim dodirom s prirodom, potraga za obiteljskim identitetom kod Dubravčana čiji su preci živjeli u tom dijelu, želja da se djeci stvori ili očuva stambeni prostor ili da se stvori siguran dom za stare dane, ali i potreba da se iskaže materijalni i socijalni status (prema Opačić, 2012: 34), što se najčešće radi izgradnjom golemih, modernih kuća često neprikladne estetike u odnosu na okolne kuće i prirodno okruženje. Susljedno tomu, njihov

[16] Popisom 1981. u Dubravi je zabilježeno 495 vikendica, a 2001. 1287, što je 2,6 puta više. Početkom 1980-ih najviše ih je zabilježeno u mjesnim zajednicama Granešina, Dankovec, Čučerje i Miroševec, u kojima je ukupno bilo 99% svih vikendica u Dubravi, s prosječnom veličinom 36,3 m^2. Popisom 2001. najviše vikendica registrirano je u statističkim krugovima na području Jalševca, Branovca, Oporovca i Miroševca.

Although Grad mladih has not changed much since its opening in 1951, except for the fact that the trees grew, the traces of longevity and long-term neglect are still visible (in the past few years it has been renovated.) So, even today there is a specially built school building with classrooms, offices, a cinema hall with 120 seats and a stage. Pavilions were renovated in 2002, and special attention was paid to the arrangement of a small lake in front of the main entrance (the paths were arranged, the benches and labels were set, and the old locomotive of Dubrava train is located there as a reminder of the former railway line).

The manifestations of the second home phenomenon in the Dubrava landscape are most clearly evident in the growing number of **second homes** in its northern part, in the foothill forest-covered parts of Branovec, Jalševec, Miroševec, Čučerje, Granešina, Dankovec, Oporovec and Novoselec,[16] where they form a noticeable share of the total housing stock (Fig. 9). It should be noted that the primary aim of a second home is detachment from the busy everyday life and its habits, as well as active and passive recreation. Since the factors for the location of second homes, among other things, include aesthetically pleasing, peaceful and more isolated areas of a preserved environment, which some parts of Dubrava truly have as their attraction base for the second home development, it is not surprising that most of Dubrava second homes are located in more distant, more florally, climatically and hydrographically diverse and subjectively enjoyable, "quieter" part of Dubrava. In addition to favorable natural environment, the development of second homes in northern Dubrava is influenced by the desire for a direct contact with nature, the quest for family identity among Dubrava residents whose ancestors lived in this part, the desire to create or maintain housing for their children or to create a safe home when they become older, as well as the need to express their material and social status (after Opačić, 2012: 34), which is usually done by building huge, modern houses, often aesthetically inadequate in relation to both the surrounding houses and natural environment. Consequently,

[16] The 1981 Population Census recorded 495 second homes in Dubrava, and the 2001 Census 1,287, which is 2,6 times higher. In the early 1980s, most of them were recorded in the local communities of Granešina, Dankovec, Čučerje and Miroševec, where 99% of all the second homes in Dubrava (with an average surface of 36.3 sq meters) were situated. According to the data of the 2001 Census, the highest number of second homes was registered in the statistical districts of Jalševec, Branovec, Oporovec and Miroševec.

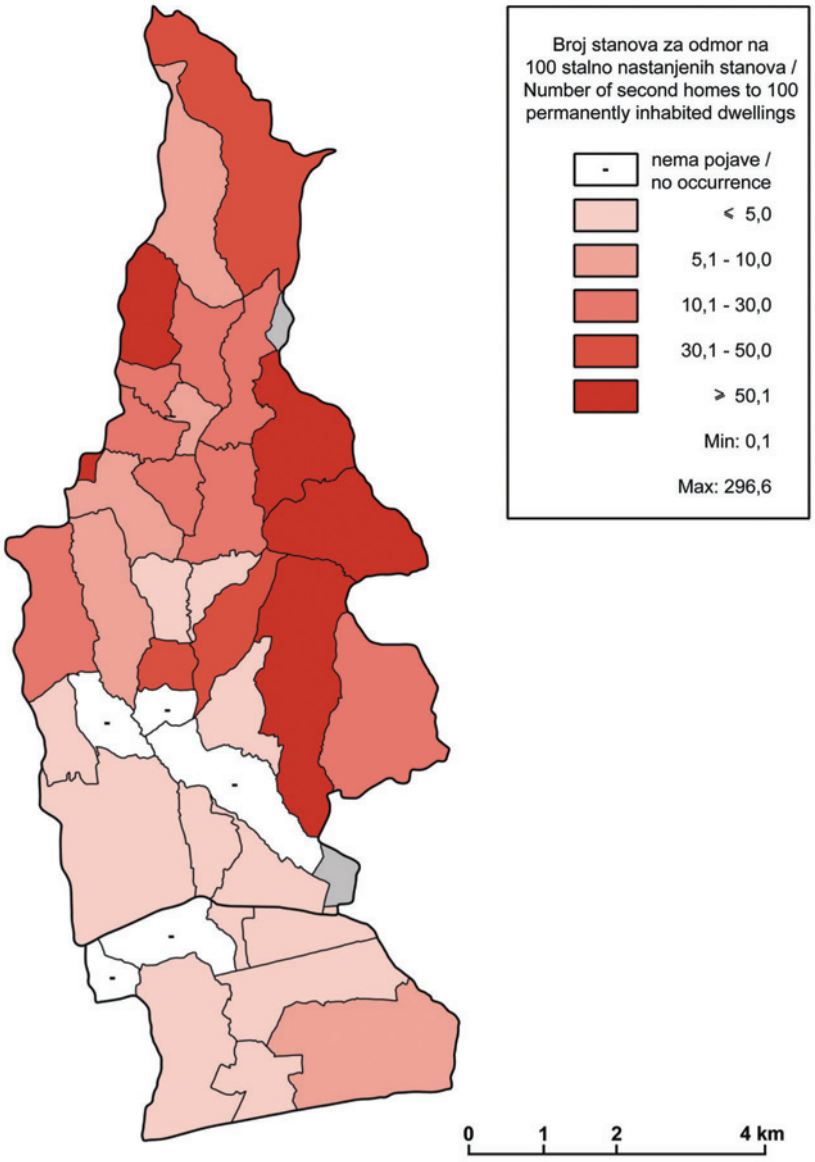

Slika 9. Odnos vikendica i stalno nastanjenih stanova u Dubravi 2001. po statističkim krugovima
Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., posebno obrađene tablice

Figure 9 Relationship between second homes and permanently inhabited dwellings in Dubrava in 2001 by statistical districts
Source: Census of Population, Households and Dwellings in 2001, specially processed tables

je broj zbog iskoristivosti zemljišta za izgradnju stambenih kuća iznimno mali (ili nikakav) u kompaktno izgrađenom dijelu i u južnim, manje atraktivnim područjima Dubrave.

U Dubravi postoji rekreacijski segment vikendaštva, koji se može shvatiti kao materijalni odraz rekreacije u prostoru te pojava konačnoga preseljenja (prema Opačić, 2012: 50-51), dok je komercijalni segment vikendaštva,

due to the use of construction land for building residential buildings, their number is extremely small (or nonexistent) in compactly built part and in the southern, less attractive areas of Dubrava.

The recreational segment of the second home phenomenon (the one that can be seen as a material reflection of recreation in the space), as well as the appearance of the final migration (after Opačić, 2012: 50-51) are present in Dubrava,

odnosno izgradnja vikendice u komercijalne svrhe, još uvijek zanemariv. S obzirom na prostorni domet, vrijeme i kategoriju prostorne pokretljivosti u kojima se vikendaštvo odvija, u Dubravi je najprisutnija lokalna cirkulacija stanovništva koje u vikendicama boravi gotovo svakodnevno nakon posla ili tijekom vikenda i kraćih praznika. Ipak, nemali broj vikendaša, osobito starije životne dobi, odlučuje se nakon umirovljenja u vikendici boraviti i veći dio godine, čak se i trajno preseliti u nju, pa u Dubravi možemo prepoznati neke elemente umirovljeničkih migracija kao oblika vikendaških kretanja sa sezonskim ili konačnim ishodom (prema Opačić, 2012: 50-52).

Budući da je broj vikendica u Dubravi razmjerno nizak (ukupno 1287 evidentiranih popisom 2001., od čega 98% (1265) u Gornjoj Dubravi, a samo 22 u Donjoj Dubravi), fizionomske posljedice vikendaštva u Dubravi manje su zastupljene nego drugdje. Ipak, u sjevernoj se dubravačkoj zoni mogu opaziti naznake jače zastupljenog vikendaštva, koje implicira i pozitivne i negativne posljedice na razvoj pejzaža. One pozitivne su: očuvanje tradicionalne arhitekture, a time i lokalne baštine, ako je riječ o uspješnoj prenamjeni starih, napuštenih kuća te širenje i održavanje komunalne infrastrukture, kultiviran, "njegovan" pejzaž u zoni obiteljskih vikendica (vrtovi, vrtno bilje, umjetno uzgojena i održavana trava). Ponegdje ipak prevladavaju negativne posljedice, osobito naglašene u slučaju "divlje" gradnje vikendica, kao što su: prostorno širenje građevinskih područja naselja i povećanje stupnja izgrađenosti naselja, nova fizionomija objekata za (povremeno) stanovanje, uporaba novih građevinskih materijala (beton, opeka, PVC) često neprimjerenih okruženju u kojem se nalaze, što dovodi do ambijentalnog nesklada, privatizacija atraktivnoga rekreacijskog zemljišta, čime zainteresirani korisnici trajno gube ili im se otežava pristup prostoru visokih rekreacijskih pogodnosti, neprimjerena prenamjena površina (iz poljoprivrednih i zelenih, javnih površina, u rekreacijske, nerijetko privatne površine), neautohtona vegetacija, nerijetko pretjerano ukrašavanje – kič i dr. (prema Opačić, 2009: 277-284; Opačić, 2012: 224-225).

Proces pretvaranja vikendica u stalno nastanjene stanove u pejzažu teško se može prepoznati. Naime nekadašnje vikendice u kojima se danas stalno živi, pa više nemaju funkciju vikendica, po stupnju uređenosti ne odudaraju od kuća za stalno stanovanje. One

while the commercial segment of the second home phenomenon, i.e. the building of second homes for commercial purposes, is still negligible. With regard to the spatial range, timing and spatial mobility within which the second home phenomenon takes place, the most represented type of migration in Dubrava is the local commuting of population that resides in second homes almost every day after work or during weekends and shorter holidays. However, a significant number of second home owners, especially the elderly ones after their retirements, decides to stay in second homes during most of the year, or even to permanently move there, so in Dubrava we can notice some elements of retirement migration as a type of second home migrations with seasonal or final outcome (after Opačić, 2012: 50-52).

Since the number of second homes in Dubrava is relatively low (the total of 1,287 registered by the 2001 Population Census, 98% of which (1,265) is located in Gornja Dubrava, and only 22 in Donja Dubrava), the physiognomic effects of the second home phenomenon in Dubrava are less represented than elsewhere. However, in the northern parts of Dubrava hints of a strongly represented second home phenomenon, which implies both positive and negative effects on the landscape development, can be perceived. The positive ones are: the preservation of traditional architecture and thus the local heritage in the case of successful reuse of old abandoned houses, and the expansion and maintenance of utility infrastructure, and cultivated, "nurtured" landscape in the second homes areas (with gardens, garden plants, cultivated and maintained grass). However, some parts are characterized by negative effects, particularly emphasized in the cases of illegal building of second homes, such as: the expansion of construction zones and thus the increase of the settlement construction level, new physiognomy of the objects for (occasional) housing, the use of new building materials (concrete, brick, plastics) often inappropriate for the surrounding environment, which leads to discrepancies in the ambient, privatization of the attractive recreational land. These changes result in permanent loss of the area of high recreational suitability, the access to such an area becomes rather difficult, the reuse of the area is inadequate (from agricultural and green public spaces into recreational, often private, land), introduction of non-indigenous vegetation, often excessive ornamentation – kitsch, etc. (after Opačić, 2009: 277-284; Opačić, 2012: 224-225).

The process of converting second homes into permanently inhabited dwellings can be difficult to

najčešće imaju njegovane vrtove, obojene fasade i održavanu stolariju poput ostalih kuća. Razlikovanje vikendica od ostalih kuća moguće je tek kod onih koje doista služe u vikendaške svrhe, i to zato što su češće zatvorene, a katkad i slabije uređene (iako ne nužno). Od fizionomije kuća i okućnica, značajnije razlikovno obilježje je funkcija koju vikendice imaju u odnosu na stalno nastanjene kuće.

Premda mnogima naizgled turistički potpuno neatraktivna, Dubrava ima skromnu atrakcijsku osnovu i za razvoj turizma, kao posebnog oblika rekreacije, koja ponajprije podrazumijeva šumovite brežuljke Medvednice, zaštićenu povijesnu cjelinu Čučerja i tri etnološki značajna zaštićena područja u Novoselcu, Oporovcu i Granešinskim Novakima (Galerija nepokretnih kulturnih dobara Grada Zagreba, URL 5), Grad mladih, pojedinačne primjerke tradicionalne arhitekture (stare drvene kuće, primjerice u Trsteniku), vinsku cestu, kao i obližnju park-šumu i spomen-područje Dotrščinu.

Na temelju takve atrakcijske osnove moguće je razviti izletnički turizam (planinarenje, šetnje i druge vrste rekreacije po Medvednici), sportski turizam (Grad mladih, SRC Grana – Klaka) i kulturni turizam (posjet zaštićenim kulturnim dobrima). Unatoč tomu Dubrava još uvijek ima vrlo mali broj objekata za smještaj turista. Tek je nekoliko hotela i pansiona otvoreno u posljednjih dvadesetak godina kako bi se nadomjestila neprimjerena (bolje rečeno, nikakva) ponuda smještajnih kapaciteta, koja se u socijalističkom razdoblju svodila na učenički smještaj u Pionirskom gradu (Gradu mladih). Tako Kangrga-Vuković (1989b: 4) navodi da u Dubravi te godine ne postoji ni jedan hotel, ni jedan motel, ni jedna turistička agencija. Nakon otvaranja bolnice u Dubravi u njezinoj je blizini izgrađeno nekoliko turističkih objekata, pa oni mogu poslužiti za smještaj bolesnika koji čekaju na preglede ili operacije te njihovih obitelji.

recognize in a landscape. Namely, regarding their maintenance, the former second homes that are now permanently inhabited so they no longer have the second home functions do not appear any different than the houses for permanent residence. They usually have cultivated gardens, painted facades and well maintained woodwork like other houses. The differentiation of second homes in relation to other houses is possible only in the cases when houses truly serve the purpose of second homes, because they are closed more often, and sometimes poorly maintained (although not necessarily). The more significant distinguishing criterion than the house and garden physiognomy is the function that second homes have in relation to permanently inhabited houses.

Although from a tourist's point of view Dubrava seems completely unattractive to many people, it has a modest attraction base for the development of tourism, as a special form of recreation, which primarily includes: the forested hills of Medvednica, the protected historical complex of Čučerje and three ethnologically important protected areas in Novoselec, Oporovec and Granešinski Novaki (Galerija nepokretnih kulturnih dobara Grada Zagreba, URL 5), Grad mladih, unique examples of traditional architecture (old wooden houses, for example in Trstenik), a wine route, as well as the nearby forest and Dotrščina Memorial Park.

With regard to such an attraction base it is possible to develop excursion tourism (hiking, walking and other forms of recreation on Medvednica), sports tourism (Grad mladih, Grana-Klaka SRC) and cultural tourism (visiting protected cultural heritage). Nevertheless, Dubrava still has a very small number of facilities to accommodate tourists. Only a few hotels and guest houses have been opened in the last twenty years, in order to compensate for inadequate (or rather, nonexistent) accommodation offer, which was reduced to student accommodation in the Pionirski grad (Grad mladih) in the socialist period. So Kangrga-Vuković (1989b: 4) states that in Dubrava there was no hotel, no motel, no travel agency in that year. After the opening of the hospital in Dubrava, a few tourist facilities were built in its vicinity, which can be used to accommodate patients who are waiting for examinations or surgeries and also for their families.

Zaključak

Nakon istraživanja dobne strukture stanovništva Dubrave i nekih elemenata dubravačkog rekreacijskog pejzaža možemo pokušati odgovoriti na uvodno postavljena pitanja: U kojoj se mjeri iz rekreacijskog pejzaža može iščitati dobni sastav (ako ne može, zašto)?. U kakvom su odnosu dobni sastav i rekreacijski pejzaž? Je li riječ o jednosmjernom ili dvosmjernom procesu? Je li rekreacijski pejzaž jedinstven, odnosno mogu li se u njemu pronaći neke vidljive razlike koje bi ga dalje tipologizirale? Ako da, koji su to podtipovi?

Terenskim obilaskom, statističkom analizom mjerljivih i dostupnih podataka, deskriptivnom analizom viđenoga na terenu te analizom postojeće literature i izvora, došlo se do zaključka da u Dubravi, bez obzira na nedostatak nekih elemenata pejzaža čija je osnovna svrha rekreacija stanovništva (premalen broj trgova i parkova kao okupljališta stanovnika svih naraštaja, zatim dječjih i sportskih igrališta, zapravo svih zelenih površina, osim šumskih predjela kojima osobito obiluju sjeverni predjeli Gornje Dubrave), postoji dostatna zastupljenost rekreacijskih sadržaja koji bi mogli upućivati na dobnu strukturu Dubrave. Naime ondje se nalazi i prostrani šumoviti rekreacijski park, Grad mladih, kakav ne postoji drugdje u gradu, i veliki sportsko-rekreacijski centar, i školski bazen, i sve brojnija dječja igrališta, i sve dulje biciklističke staze (koje su pokušaj uvođenja rekreacije u asfaltirano-betoniziran prometno-stambeni prostor) i dr.

Ipak, zbog smisla rekreacijskih prostora, koji se može opisati načelom "više je bolje", gotovo se uvijek i svugdje u gradskim pejzažima ističu problemi malobrojnosti, sporadičnosti, raspršenosti i zapuštenosti rekreacijskih sadržaja. Stoga često ne možemo govoriti o nekom prostranom, razvijenom tipu pejzaža (premda se u radu govori o "rekreacijskom pejzažu" radi lakše razumljivosti) kakav je, primjerice, periurbani pejzaž ili pak neplanski pejzaž (kojim dominira "divlja" gradnja) u Dubravi. Pravi, razvijeni, prostraniji rekreacijski pejzaž u Dubravi nalazi se, npr. u Gradu mladih ili SRC Grana – Klaka, dok se drugdje javljaju tek neki elementi toga pejzaža (npr. biciklistička staza na prometnoj cesti, park ili dječje igralište okruženo stambenim zgradama, javni vrt na neizgrađenoj površini). Dakako da mjestimični nedostatak sadržaja nužno utječe na kulturnogeografsko

Conclusion

After analyzing the population age structure and some elements of the recreational landscape in Dubrava we can try to answer the introductory questions: To what extent can we "read" the age structure out of a recreational landscape (if not, why not)? What is the nature of the age structure – recreational landscape relationship? Is this relationship a one-way or a two-way process? Is recreational landscape a unique one, i.e. can we find some visible differences in it to make further typologies? If so, what are the subtypes?

By using field research, statistical analysis of the measurable and available data, descriptive analysis of the phenomena detected on site, as well as the analysis of the existing literature and sources, it can be concluded that in Dubrava, regardless of the lack of certain landscape elements the main purpose of which is recreation of the population (a few squares and parks as gathering places for residents of all ages as well as children's and sports playgrounds, actually all green areas, except forest areas, which are abundant in the northern regions of Gornja Dubrava), there is a sufficient presence of recreational facilities that might indicate the age structure of Dubrava. Namely, there is a spacious forested recreational park, Grad mladih, the only such in the City of Zagreb, a large sports and recreational center, a school swimming pool, numerous playgrounds, and a few bicycle paths (which are an attempt to introduce recreation into a highly asphalted and concreted traffic-residential space), etc.

However, due to the essence of recreational space which can be described by the principle of "more is better", the problems of insufficient, sporadic, scattered and neglected recreational facilities are clearly visible almost always and nearly everywhere in urban landscapes. Therefore, we cannot speak of a truly developed type of landscape very often (though we use the term "recreational landscape" in this article for the sake of better intelligibility), as we can in the case of a suburban landscape or an unplanned one (dominated by illegal construction) in Dubrava. A genuine, developed, spacious recreational landscape exists in Grad mladih and in Grana-Klaka SRC, for example, while elsewhere in Dubrava only some elements of that landscape occur (e.g. a bike lane on a busy road, a park or children's playground surrounded by residential buildings, a public urban garden in an unbuilt area). Certainly, the lack of recreational objects in some places necessarily affects the cultural and

iščitavanje pejzaža, tako i dobne strukture stanovništva, pa se smatra da bi odgovor na prvo postavljeno pitanje u radu mogao biti: dobni se sastav donekle može iščitati iz rekreacijskog pejzaža, s puno većom sigurnošću kada je riječ o razvijenom tipu.

Međutim, i činjenica da takvih sadržaja u pejzažu nedostaje također nam nešto govori. Na primjer, da nadlokalna (gradska) vlast nerijetko zanemaruje potrebe lokalnog stanovništva, što zbog želje za lokacijom takvih, najčešće većih rekreacijskih sadržaja (koji su po prirodi stvari u gradskoj nadležnosti) negdje drugdje u gradu, što zbog nedovoljnih financijskih sredstava u gradskom proračun (kao dvama osnovnim razlozima pomanjkanja tih sadržaja). Ta se činjenica najbolje uočava u zastupljenosti onih rekreacijskih sadržaja koji su ovisni o odlučivanju na višoj razini od lokalne, kakav je, primjerice Grad mladih. Naime planski uređen rekreacijski prostor, poput bolnice ili srednje škole, uvelike ovisi o gradskoj vlasti i stanju gradskih financija, koji prečesto nemaju dostatnih novčanih sredstava za izgradnju velikih komunalnih i infrastrukturnih objekata. Ipak, što se malih komunalnih akcija tiče,[17] koje su u nadležnosti gradskih četvrti pa premda također opterećene problemima financiranja bolje odražavaju želje lokalnog stanovništva, može se zamijetiti da su među ostalim akcijama, kao što su dogradnja i uređenje vodovodne, rasvjetne, prometne i drugih infrastrukturnih mreža, male komunalne akcije usmjerene i na projektiranje i održavanje rekreacijskih sadržaja, ponajprije igrališta i staza,

[17] Prema Statutu grada Zagreba, male komunalne akcije podrazumijevaju "...gradnju, uređivanje i održavanje manjih objekata komunalne infrastrukture i manjih javnih objekata kojima se poboljšava komunalni standard građana na području gradske četvrti, a koji nisu obuhvaćeni drugim programom (manji dijelovi mjesne mreže za priključak na vodovod, kanalizaciju, plin, električnu energiju, distribucijsku TV, zelene površine, parkovi i dječja igrališta, putovi, sporedne ceste i nogostupi, fontane i javni zdenci, vjerski, kulturni, sportski i drugi javni objekti) ... najvažniji (su, op.a.) instrument neposrednog utjecaja vijeća gradskih četvrti i vijeća mjesnih odbora na zadovoljavanje komunalnih i drugih zajedničkih potreba stanovnika u mjesnim odborima i gradskim četvrtima. One uključuju raznolike poslove koji nisu obuhvaćeni drugim gradskim programima..." Financiraju se sredstvima iz gradskih četvrti koja se za tu namjenu osiguravaju u gradskom proračunu (Službene stranice Grada Zagreba, URL 6).

geographical reading of both the landscape and the population age structure, so it is considered that the answer to the first question in this paper could be: the age composition may partly be read from the recreational landscape, with much greater certainty when it comes to the developed type.

However, the fact that such facilities are missing in a landscape also tells us something. For example, that the supralocal government (of a city) often ignores the needs of the local population due to the desire to locate such, mostly larger recreational facilities (which are under the city's jurisdiction by their very nature) elsewhere in the city, or due to the insufficient funds in the city budget (as the two main reasons for the lack of these facilities). This fact is most evident in the presence of those recreational facilities that depend on decisions made at a higher level than the local one, such as Grad mladih. Specifically, the planned recreational space, such as a hospital or high school, greatly depends on the city government and the state of city finances, which too often do not have sufficient funds for the construction of large utilities and infrastructural objects. Still, as far as small communal actions are concerned[17] – which are under the jurisdiction of city districts and, although also burdened with financing problems, they reflect the wishes of the local population better – it can be observed that, among other activities, such as the spreading and upgrading of plumbing, lighting, transport and other infrastructure networks, those small communal actions are aimed at the design and maintenance of recreational objects, primarily

[17] According to the Statute of the City of Zagreb, small communal actions imply "...construction, design and maintenance of small communal infrastructure and small public facilities to improve the living standards of citizens of the city districts and neighborhoods, which are not covered by another program (smaller parts of the local plumbing, sewage system, gas, electricity and TV distribution networks, green spaces, parks and playgrounds, roads, side roads and sidewalks, fountains and public wells, religious, cultural, sports and other public facilities) ... they are the most important instrument of the direct impact of the district and neighborhood councils to meet utility and other common needs of residents of the city districts and neighborhoods. These actions include a variety of activities that are not covered by other city programs..." They are financed by the district funds that are provided for this purpose in the city budget (Official website of the City of Zagreb, URL 6).

dok se sadržaji za starije osobe u planovima pojavljuju tek sporadično.[18]

Što se odnosa dobni sastav-rekreacijski pejzaž tiče, ono što se već na prvi pogled u rekreacijskom pejzažu uočava jest i veća zastupljenost sadržaja za mlade u odnosu na sadržaje za starije stanovnike. Taj je nesrazmjer evidentan i u činjenici da raste udio starije populacije, ali nema još dovoljno elemenata rekreacijskog pejzaža koji prate takav porast (samo je jedan dom za starije i nemoćne osobe na gotovo 100 000 stanovnika!).[19] Stariju populaciju u rekreativnom smislu ipak najviše privlače otvoreni prostori – trgovi, parkovi, šetnice, šumske staze, javni vrtovi, vikendice, dok se mlađi više koriste igralištima, biciklističkim stazama, sportsko-rekreativnim sadržajima svih oblika. Budući da opada udio mlađih, ne čudi da se na dječjim igralištima sve manje mogu vidjeti mnogobrojna djeca te da je zbog dugogodišnjeg zapuštanja igrališta njihovo uređenje postalo jedna od uobičajenih stavki proračuna gradskih četvrti, a ranije su se često pokretale i javne akcije za njihovo uređivanje. Veći broj rekreacijskih sadržaja za mlađu dob u odnosu na onu stariju, usprkos promijenjenoj dobnoj strukturi stanovništva, možemo ponajprije sagledati kao trag prošlosti, jer su mnogi sadržaji za mlade građeni još prije tridesetak i više godina, kada je Dubrava imala povoljniju dobnu strukturu. Na poboljšanje uvjeta za rekreaciju starijih osoba upućuje činjenica da raste broj i raznolikost rekreativnih sadržaja za stariju dob u Kulturnome centru.

Istraživanje je pokazalo da je u Dubravi riječ o jednosmjernom odnosu između dobnog sastava, kao uzroka procesa oplemenjivanja pejzaža rekreacijskim sadržajima, i razvijenog rekreacijskog pejzaža, kao posljedice istoga procesa. Naime plansko uređenje nekoga većeg prostora jasno određene rekreacijske namjene koje

[18] U planu malih komunalnih akcija Gornje Dubrave 2012. u Dupcu se planiralo "projektiranje rekreativne površine za odrasle osobe", što je usamljeni primjer zalaganja za uređenje sadržaja za starije. Ukupno je iste godine tek 5,4% ukupnog proračuna za male komunalne akcije u Gornjoj Dubravi izdvojeno za uređenje "dječjih igrališta i zelenih površina". U Donjoj Dubravi iste se godine planiralo izdvojiti 17% ukupnog proračuna za male komunalne akcije za uređenje igrališta te "uređivanje i opremanje (sprave za djecu s posebnim potrebama)" dječjeg igrališta u Novom Retkovcu (Službeni glasnik Grada Zagreba 6/12).
[19] Popisom iz 2011. u gradskim četvrtima Donja i Gornja Dubrava ukupno živi 98 204 stanovnika.

playgrounds and trails, while the facilities for seniors only sporadically appear in city plans.[18]

Regarding the relationship between the age structure and recreational landscape, it can be easily noticed that in recreational landscape there is a greater presence of facilities designed for young people in relation to those for elderly residents. This disparity is also evident in the fact that the share of elderly population is increasing, but there are not enough elements of recreational landscapes that would accompany such growth (there is only one retirement home per nearly 100,000 inhabitants!).[19] In the recreational sense, senior citizens are still most attracted to outdoor spaces – squares, parks, walkways, forest trails, public urban gardens, second homes, while the younger residents use playgrounds, bike lanes, sports and recreational facilities of all types more frequently. Since the share of younger residents is declining, it is not surprising to see fewer and fewer children playing in the playgrounds and due to years of neglect, frequent renovation and arrangement of playgrounds became one of the common budget items within the total districts budget; public actions for their upkeep were often organized earlier. In spite of the changed population age structure, a larger number of recreational facilities for the younger residents compared to the ones for the seniors can primarily be seen as a vestige of the past, as many facilities for young people were built some thirty or more years ago, when Dubrava had a much more favorable age structure. The improvement of the recreational conditions for elderly is indicated by the fact that the number and variety of recreational activities for the older population in the Dubrava Cultural Center is growing each year.

The research has shown that in Dubrava there is a one-way relationship between the population age composition, as the cause of the process of enriching the landscape with recreational facilities, and the

[18] The small communal actions plan of Gornja Dubrava showed that in 2012 in Dubec there was an intention for "designing a recreational area for adults," which turned out to be a lone example of commitment to build facilities for seniors. In the same year only 5.4% of the total budget provided for the small communal actions in Gornja Dubrava were assigned for the arrangement of "children's playgrounds and green areas." In Donja Dubrava in the same year it was planned to allocate 17% of the total small communal actions budget for the arrangement of playgrounds and for "design and furnishing (the equipment for children with special needs)" of the children's playground in Novi Retkovec (Official Bulletin of the City of Zagreb, 6/12).
[19] According to the 2011 Census data, Gornja and Donja Dubrava districts have a total population of 98,204.

bi privuklo stanovnike određene dobi u Dubravi ne postoji (npr. veliki centri s mnoštvom sadržaja za prihvat i kvalitetan život starije populacije), pa se ne može govoriti o vidljivijoj preobrazbi prostora pod utjecajem neke starosne skupine (npr. starijih stanovnika). Drugim riječima, to znači da ne možemo govoriti niti o masovnijem doseljavanju starije populacije u takve, za njih prilagođene prostore, tj. doseljavanju koje bi bilo motivirano raznovrsnom infrastrukturom koju bi takvi prostori (pejzaži) nudili, čime bi se, dakako, posljedično promijenila i dobna struktura. U Dubravi je situacija upravo suprotna – stanovništvo najprije ostari, a tek se onda razmišlja o planiranom uređenju prostora za ostarjelo stanovništvo. Na žalost, provedba plana u djelo ili je dugotrajna ili u potpunosti izostaje. Susljedno tomu, smanjenje udjela mlađega stanovništva nije prouzročilo uklanjanje rekreacijskih elemenata za tu dob jer je, na primjer, nedostatak dječjih igrališta bila dugogodišnja dubravačka boljka. No, unatoč njihovu postojanju i uređenju, ne možemo se oteti dojmu da su mnoga od njih svakim danom sve praznija.

Naposljetku, uočeno je da rekreacijski pejzaž nije jedinstven po svojim vidljivim obilježjima, nego da ga uopćeno možemo tipologizirati ovisno o prevladavajućoj fizionomiji i elementima pejzaža na: sportsko-rekreacijski pejzaž i vikendaški pejzaž ili pejzaž vikendaštva (njegov rekreacijski aspekt), kao dva najistaknutija fenomena rekreacije. Dok prvi obilježava postojanje raznovrsnih objekata namijenjenih sportu i rekreaciji (parkova, dječjih i sportskih igrališta, biciklističkih i pješačkih šumskih staza, šetnica, javnih vrtova i sl.), drugi podrazumijeva izgradnju vikendica i uređenje njihovih okućnica u svrhu pasivne rekreacije. Prema Opačić (2009: 274), vikendaški pejzaž je tip pejzaža "...čija fizionomska obilježja u najvećoj mjeri određuje prisutnost funkcije sekundarnoga rekreacijskog stanovanja".

Oba tipa rekreacijskoga pejzaža u Dubravi karakterizira povećanje većine elemenata pejzaža koji ih čine u odnosu na socijalističko razdoblje, bilo da je riječ o povećanju broja uređenih prostora za rekreaciju u zatvorenom, o širenju mreže biciklističkih staza i izgradnji sportskih igrališta i sportskih klubova, ili o povećanju broja vikendica. Neki se elementi pejzaža ipak šire slabije nego prije, što je, ako je riječ o bespravno uzurpiranom zemljištu za razvoj rekreacije poput javnih vrtova, zasigurno pokazatelj bolje kontrole nad prostorom u odnosu na ranije razdoblje.

developed recreational landscape, as a result of the same process. Namely, the planned development of a larger area with a clearly defined recreational use that would attract people of a certain age to Dubrava does not exist (e.g. large centers with many facilities to accommodate elderly people and provide a high quality life for them), so we cannot talk about a visible transformation of space under the influence of some age groups (e.g. elderly people). In other words, this means that we cannot speak of massive immigration of elderly population to such suitable spaces either, i.e. of immigration that would be motivated by a diverse infrastructure that these spaces (landscapes) offer, which would subsequently change the age structure. The situation in Dubrava is just the opposite – primarily the population grows old and only afterwards the ideas about planning a suitable space for the elderly population occur. Unfortunately, the implementation of plans into the actual space is either long-term or completely absent. Consequently, reducing the share of younger population has not caused the removal of recreational elements designed for them because, for example, the lack of children's playgrounds has been a problem in Dubrava for many years. But despite their existence and renovation, one gets the impression that many of them are getting emptier every day.

Finally, it was noticed that in its visible characteristics the recreational landscape is not unique, but it can generally be categorized depending on the prevailing physiognomy and elements of the landscape into: the sports and recreational landscape and the second home phenomenon landscape (its recreational aspect), as the two most prominent phenomena of recreation. While the former is marked by the existence of the variety of facilities for sports and recreation (parks, children's and sports playgrounds, biking and hiking forest trails, walkways, public gardens, etc.), the latter is characterized by the construction of second homes and arrangement of their yards for the purpose of passive recreation. According to Opačić (2009: 274), the second home phenomenon landscape is a type of landscape "...the physiognomic characteristics of which are largely determined by the presence of secondary recreational housing function."

Both types of recreational landscapes in Dubrava are marked by the increase of most inherent landscape elements compared to the socialist period, whether it is related to the increasing the number of arranged spaces for indoor recreation, the expansion of the bicycle route network and construction of sports grounds and sports clubs, or to the increasing number of second homes. Some elements

Planirano otvaranje novih i uređivanje starih sadržaja za sport i rekreaciju svih kontingenata stanovništva upućuje na njihovu želju za zdravijim i kvalitetnijim okolišem te za humanijim razvojem društva u cjelini.

Vikendaški pejzaž razvija se u području periurbanoga sjevernog područja Dubrave, pa ga je teško izdvojiti od ostalih kuća za stalno stanovanje. Ipak, njegovo često bespravno širenje ima dalekosežne posljedice. Ako su vikendice legalno građene, estetski uklopive u pejzaž, dobro održavane i imaju uređene okućnice, njihov se utjecaj ne bi trebao smatrati negativnim (osobito ako njihovom izgradnjom profitira i stalno naseljeno stanovništvo, npr. izgradnjom potrebne infrastrukture). S druge pak strane, ako su bespravno građene i ako privatiziraju atraktivno rekreacijsko zemljište, pa time uzurpiraju površine namijenjene rekreaciji ili stalnom stanovanju, ili pak ometaju planiranu izgradnju infrastrukture opće namjene, te ako su pritom još i estetski dvojbene (često kičaste), njihovo je postojanje neopravdano i negativno utječe na cjelokupni dojam pejzaža.

of landscape are still spreading more slowly than before, which, in the case of illegally usurped land for recreation development (for example, for public urban gardens), is surely an indication of a better control over the area compared to the earlier period. The planned opening of new and renovation of the old facilities for sports and recreation for all age groups indicate the desire for healthier and better environment, as well as for the more humane development of the society as a whole.

The second home phenomenon landscape developed in suburban, northern areas of Dubrava, so it is difficult to isolate it from houses designed for permanent residence. However, its often illegal expansion has far-reaching consequences. If second homes are built legally, and are aesthetically integrated into the landscape, well maintained and have cultivated yards, their impact should not be considered negative (especially if permanent residents benefit from their construction, for example, by building the necessary infrastructure). On the other hand, if they are built illegally and thus privatize attractive recreational land, thereby usurping the area intended for recreation or permanent housing, or interfere with the planned construction of infrastructure designed for common purpose, and if they are aesthetically questionable (often exaggerated) at the same time, their existence is unjustified and negatively affects the overall impression of the landscape.

LITERATURA / *BIBLIOGRAPHY*

Bell, S. (2005): *Šumska rekreacija: nove mogućnosti i izazovi za šumarske rukovoditelje,* Radovi šumarskog instituta, izvanredni broj 10, 149-154.

Bilić, J., Ivanković, H. (ur.) (2006): *Zagrebački leksikon 1*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Masmedia, Zagreb, pp. 605.

Crljenko, I. (2012a): *Dubrava u zagrebačkom okruženju,* Geografski horizont, 58/1, 27-42.

Crljenko, I. (2012b). *Utjecaj nekih sociogeografskih čimbenika na morfogenezu zagrebačke Dubrave,* Hrvatski geografski glasnik, 74/1, 111-139.

Cross, G. S. (ed) (2004): *Encyclopaedia of Recreation and Leisure in America, vol 1 and 2,* Charles Scribner's Sons, Thomson, Gale, pp. 534 (vol 1), pp. 800 (vol 2).

Globarević, I. (1974): *Socijalno-geografska problematika rubnih zona Zagreba na primjeru Dubrave*, magistarski rad, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb, pp. 116.

Gulin Zrnić, V. (2009): *Kvartovska spika: značenje grada i urbani lokalizmi u Novom Zagrebu*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, pp. 297.

Hall, C. M., Page, S. J. (2006): *The Geography of Tourism and Recreation: Environment, Place and Space,* third edition, Routledge, London, New York, pp. 530.

Kožarić, I. (ur.) (2007): *Spomenici i fontane u gradu Zagrebu: vodič*, Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode, HAZU, Gliptoteka, Zagreb, pp. 510.

Kušen, E. (1998): *Turističko-sportsko-rekreacijski objekti i sadržaji*, u: Turizam i sport, Fakultet za fizičku kulturu i Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 170-176.

Kušen, E. (2004): *Biciklističke staze, planinarski putovi i vinske ceste*, Ceste i mostovi, 50/3-4, 91-102.

Ladović, V. (1960): *Pregled razvoja zagrebačke Dubrave*, u: Iz starog i novog Zagreba, II. Muzej grada Zagreba, Zagreb, 299-309.

Lukić, A., Prelogović, V., Rihtar, S. (2011): *Planning a More Humane City: Student Expectations Concerning Bicycle Use and Transportation in Zagreb*, Hrvatski geografski glasnik, 73/1, 111-132.

Mlinar, I., Trošić, M. (2004): *Parkovi zagrebačkih stambenih naselja izgrađenih između dva svjetska rata*, Prostor, 12/1(27), 31-45.

Nejašmić, I. (2005): *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb, pp. 283.

Odak, T. (2005): *Ivan Vitić – Sinergija s krajolikom, Pionirski grad 1948,* Arhitektura, 1 (217) 54, 105-115.

Opačić, V. T. (2001): *Prirodna oaza na rubu grada,* Hrvatska revija, 1/3-4, 130-140.

Opačić, V. T. (2009): *Fizionomske implikacije vikendaštva u receptivnim naseljima – primjer Malinske na otoku Krku*, Geoadria 14/2, 273-310.

Opačić, V. T. (2012): *Vikendaštvo u hrvatskom priobalju: jučer, danas, sutra,* Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, pp. 301.

Pegan, S. (2007): *Urbanizam: uvod u detaljno urbanističko planiranje*, Arhitektonski fakultet, Zagreb, pp. 183.

Pegan, S. (2012): *Urbanizacija i slobodno vrijeme,* u: Socijalni, kulturalni i ekonomski uzroci debljine, Centar za debljinu zavoda za endokrinologiju, KBC, Zagreb, 45-52.

Prelogović, V. (2000): *Gradski trgovi u prostornoj strukturi Zagreba*, Hrvatski geografski glasnik, 62, 81-92.

Prelogović, V. (2008): *Socio-prostorna polarizacija u Zagrebu*, doktorska disertacija, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb, pp. 254.

Radović Mahečić, D. (2002): *Socijalno stanovanje međuratnog Zagreba*, Horetzky, Zagreb, pp. 246.

Štulhofer, A., Muraj, I. (2003): *Srednjoškolsko igralište u Zagrebu*, Prostor, 11/2(26), 125-136.

Večer, list: Iza Maksimira nastat će najljepša četvrt Zagreba, 19. IV. 1935.

Dubrava – list radnih ljudi i građana općine Dubrava – Zagreb / Dubrava Newspaper

Kangrga-Vuković, V. (1978): *Novi plivački bazeni i sportska dvorana*, br. 6, str. 11.

Kangrga-Vuković, V. (1989a): *Dubrava sve ljepša,* br. 161, str. 4.

Kangrga-Vuković, V. (1989b): *Većina za hotel,* br. 160, str. 4-5.

Kangrga-Vuković, V., Kvočić, K., Bukvić, Ž. (1988): *Rad SIZ-ova u 1987. godini,* br. 145, str. 4-5.

Kvočić, K. (1983a): *Bespoštedna sječa šume,* br. 58, str. 1.

Kvočić, K. (1983b): *Neiskorištene ledine urbanim povrtlarima,* br. 58, str. 8.

Kvočić, K. (1984): *Vikend vrtovi,* br. 69, str. 6-7.

Kvočić, K. (1985a): *Sada je to stvarno park,* br. 83, str. 1.

Kvočić, K. (1985b): *Zemljišni pirati uhvatili maha,* br. 95, str. 7.

Kvočić, K. (1986): *Moglo bi bolje,* br. 105, str. 7.

Kvočić, K. (1989): *Za odmaranje ili za parkiranje,* br. 160, str. 6.

neautorizirano: *Novo lice Dubrave,* poseban broj 29, 1980, str. 6-7.

neautorizirano: *Praznik mladosti i sporta,* br. 42, 1981, str. 1.

Internetske stranice / Websites

URL 1: Grassi, E. (2009): Mališani u Trnavi dobili dva sportska igrališta, *Zagrebancija*, prvi novinarski portal o Zagrebu, http://www.zagrebancija.com/, 11. 11. 2009.

URL 2: RUAF Foundation, http://www.ruaf.org/sites/default/files/Beijing.pdf, 10. 3. 2013.

URL 3: Rekreacija.hr, www.rekreacija.hr, 15. 4. 2010.

URL 4: Zagrebački holding, Podružnica Vladimir Nazor, http://www.nazor.hr/odmaralista/ odmaraliste_gradmladih.htm, 22. 11. 2010.

URL 5: Galerija nepokretnih kulturnih dobara Grada Zagreba, http://www1.zagreb.hr/ galerija kd.nsf/FGC/?OpenFrameset, 12. 8. 2010.

URL 6: Službene stranice Grada Zagreba, www.zagreb.hr, 11. 3. 2013.

IZVORI / *SOURCES*

Dokumentacija Odjela za katastar zelenila, Zrinjevac, Zagrebački holding d.o.o., stanje 26. 4. 2010.

Fotodokumentacija Gradskog ureda za strategijsko planiranje i razvoj grada, 2010.

Izvod iz registra kulturnih dobara Republike Hrvatske br. 4/2005, Lista zaštićenih kulturnih dobara, NN 05/06, http://narodne-novine.nn.hr/, 7. 3. 2010.

Ortofoto snimke 1998., Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj grada, Odjel za prostorne informacije i istraživanja.

Popis stanovništva 1981., Stanovništvo, domaćinstva i stanovi po mjesnim zajednicama (stanje popisa 31. 3. 1981.). Centar za ekonomski razvoj grada Zagreba - Zavod za statistiku, Zagreb, 1982.

Popis stanovništva 2001., Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Državni zavod za statistiku, http://www.dzs.hr/, 17. 10. 2009.

Popis stanovništva 2011., Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Državni zavod za statistiku, http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/censustabshtm.htm, 8. 3. 2013.

Posebno obrađene tablice popisa 2001. za gradske četvrti Gornja i Donja Dubrava po statističkim krugovima, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2010.

Službeni glasnik Grada Zagreba 6/12, Plan malih komunalnih akcija Gradske četvrti Gornja Dubrava za 2012., Plan malih komunalnih akcija Gradske četvrti Donja Dubrava za 2012.